

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้ศึกษา ค้นคว้า รวบรวมเอกสาร และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยนำมาเรียบเรียงเป็นหัวข้อต่าง ๆ ไว้ดังนี้

1. แนวคิดทฤษฎีทางมานุษยดนตรีวิทยา
2. แนวคิดและทฤษฎีการจัดแบ่งหมวดหมู่เครื่องดนตรี
3. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับจังหวัดนครสวรรค์
4. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับอำเภอพยุหะคีรี
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดทฤษฎีทางมานุษยดนตรีวิทยา

งานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดและทฤษฎีในการศึกษาทางมานุษยดนตรีวิทยา (ethnomusicology) ในการศึกษาวิจัย ซึ่งท่านผู้รู้ทางดนตรีได้ให้ความหมายของมานุษยดนตรีวิทยา ดังนี้

ณรงค์ชัย ปิฎกัรชิต (2537: 5-6) กล่าวโดยสรุปได้ว่า มานุษยดนตรีวิทยาเป็นสาขาหนึ่งของดนตรีวิทยา (musicology) เน้นการศึกษาที่ดนตรีของชาติต่าง ๆ ที่อยู่นอกระบบดนตรีตะวันตก อันได้แก่ ดนตรีคลาสสิกของชาวตะวันตก ดนตรีพื้นเมือง ดนตรีพื้นบ้าน ดนตรีชนเผ่า ดนตรีของท้องถิ่นต่าง ๆ ในช่วงเวลาหนึ่ง โดยการศึกษานั้นเน้นการศึกษาในด้านดนตรี ในขณะที่เดียวกันก็ศึกษาบริบทของดนตรีด้วย กระบวนการศึกษาเป็นการผสมผสานระหว่างวิธีการทางมานุษยวิทยาและวิธีการดนตรีวิทยาเข้าด้วยกัน

ปัญญา รุ่งเรือง (2541 อ้างถึงในนิรันดร์ ภัคดี, 2544: 6) กล่าวว่า มานุษยดุริยางควิทยา (ethnomusicology) หมายถึง การศึกษาดนตรีในแง่วัฒนธรรมของมนุษย์ คือ ศึกษาตัวดนตรีในแง่ของดุริยางควิทยา (musicology) และศึกษาบทบาทหน้าที่ของดนตรีในสังคม โดยศึกษาว่ามนุษย์ในสังคมนั้น ๆ คิดสร้างดนตรีอย่างไร ใช้ดนตรีอย่างไร ดนตรีเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ตลอดจนความสัมพันธ์ทางดนตรีกับวัฒนธรรมอื่น ๆ และวิธีการศึกษาใช้การศึกษาภาคสนามเป็นสำคัญ

สุกรี เจริญสุข (2530: 38) กล่าวว่า มานุษยดนตรีวิทยาเป็นการศึกษาดนตรีใด ๆ ก็ตาม ที่รวมดนตรีและองค์ประกอบทางวัฒนธรรมเข้าไปด้วย และเป็นการศึกษาดนตรีของชาติพันธุ์อื่น โดยสามารถแบ่งการศึกษาได้ 2 ลักษณะ คือ

1. เป็นการศึกษาดนตรีใด ๆ ก็ตามที่ไม่ใช่ดนตรีตะวันตก (non-western art music) ซึ่งรวมทั้งดนตรียุโรปโบราณ และที่อื่น ๆ ที่ยังคงเหลืออยู่
2. เป็นการศึกษาดนตรีทุกรูปแบบในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง ดนตรีพื้นเมือง ดนตรีของชนกลุ่มน้อย ดนตรีสมัยนิยม ดนตรีเพื่อการค้า เป็นต้น

เฉลิมศักดิ์ พิภูลศรี (2539: 20) กล่าวถึงขอบเขตของการศึกษาทางมานุษยดนตรีวิทยา ว่ามีขอบเขตครอบคลุมลักษณะดนตรี 3 กลุ่มวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการแบ่งที่มองมาจากด้านของชาวตะวันตกเป็นบรรทัดฐาน ดังนี้

1. ดนตรีของผู้ที่ไม่รู้หนังสือ ลักษณะนี้จะเป็นวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่ไม่มีการเขียนเป็นของตนเอง เช่น กลุ่มคนในทวีปแอฟริกา
2. ดนตรีเอเชีย วัฒนธรรมดนตรีในกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีการใช้อักษรเขียนและมีการพัฒนา เช่น จีน อินเดีย ญี่ปุ่น อินโดนีเซีย ไทย เป็นต้น
3. ดนตรีพื้นเมืองในกลุ่มนี้หมายถึงดนตรีพื้นเมืองของทุกชาติ ทั้งที่มีในตะวันตกและซีกโลกด้านอื่น ๆ

จากความหมายที่กล่าวมาอาจสรุปได้ว่า มานุษยดนตรีวิทยาเป็นศาสตร์สาขาหนึ่งของดนตรีวิทยา ที่มีเป้าหมายในการศึกษาดนตรีใด ๆ ก็ตามที่มีดนตรีตะวันตก โดยศึกษาทั้งด้านดนตรีวิทยาและบทบาทหน้าที่ของดนตรีในสังคม หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาดนตรีและความสัมพันธ์ของดนตรีที่มีต่อมนุษย์นั่นเอง

ในการศึกษาความสัมพันธ์ของดนตรีที่มีต่อมนุษย์นั้น นักมานุษยดนตรีวิทยาต้องมีความรู้ในเรื่องดนตรีเป็นหลัก รวมทั้งความรู้ในเรื่องมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา เพื่อจะได้ทำการวิเคราะห์ลักษณะของดนตรีได้อย่างถูกต้อง รวมทั้งสามารถนำผลที่ได้มาศึกษาความสัมพันธ์กับบริบทของดนตรีและองค์ประกอบทางวัฒนธรรมในสังคมที่มนุษย์อยู่อาศัย การศึกษาทางมานุษยดนตรีวิทยาจึงต้องศึกษาในเรื่องคุณลักษณะทางดนตรี (musical trait) บริบททางดนตรี (musical context) และความคิดรวบยอดทางดนตรี (concept of musical) ประกอบกัน ดังที่ เมอริแอม (Merriam, อ้างถึงใน ปัญญา รุ่งเรือง, 2541: 120-121) ได้กล่าวว่า ในการศึกษาเรื่องราวทางดนตรีของมนุษย์ เราจำเป็นต้องมีความรู้เรื่องดนตรีเสียก่อน แล้วจึงจะเข้าใจด้านความสัมพันธ์ระหว่างดนตรีกับวัฒนธรรม ทั้งนี้เป็นเพราะว่าดนตรีเป็นผลิตผลที่มีลักษณะเฉพาะ

เป็นผลงานของมนุษย์ที่มีความเป็นเอกภาพ ซึ่งสามารถดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีการใช้ร่วมกันระหว่างผู้คนในสังคม ไม่ใช่อยู่เฉพาะตัวคนเดียว

จะเห็นได้ว่าด้วยเหตุที่ดนตรีสร้างโดยมนุษย์และใช้โดยมนุษย์ ดนตรีจึงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของมนุษย์และสังคมที่มนุษย์อยู่อาศัย การที่จะทราบว่าดนตรีเป็นอย่างไร ใช้อย่างไร หรือมีบทบาทอย่างไรต่อมนุษย์และสังคม ผู้ศึกษาจึงต้องเข้าไปศึกษาและเก็บข้อมูลในภาคสนามจากสังคมนั้น ๆ การเก็บข้อมูลภาคสนามจึงถือว่าเป็นหัวใจของการศึกษาทางมานุษยดนตรีวิทยา

แนวคิดและทฤษฎีในการจัดแบ่งหมวดหมู่เครื่องดนตรี

เครื่องดนตรีของแต่ละชาติและแต่ละวัฒนธรรมในโลกนั้น ต่างก็มีแนวคิดและทฤษฎีในการจัดแบ่งหมวดหมู่เครื่องดนตรีที่แตกต่างกัน ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีจากเอกสารตำรา เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาดังนี้

ณรงค์ชัย ปิฎกักรัตน์ (2528: 101-118) กล่าวว่า เครื่องดนตรีตะวันตกแบ่งตามแหล่งกำเนิดเสียงได้ 5 ประเภท ได้แก่

1. เครื่องดนตรีประเภทเครื่องสาย (string instruments)
2. เครื่องดนตรีประเภทเครื่องลมไม้ (woodwind instruments)
3. เครื่องดนตรีประเภทเครื่องทองเหลือง (brass instruments)
4. เครื่องดนตรีประเภทเครื่องลิ้นนิ้ว (keyboard instruments)
5. เครื่องดนตรีประเภทเครื่องกระทบ (percussion instruments)

เฉลิมศักดิ์ พิภูลศรี (2538: 42) กล่าวโดยสรุปได้ว่า ในวัฒนธรรมของชาวจีนจะแบ่งเครื่องดนตรี ตามวัสดุที่ใช้ทำเครื่องดนตรี โดยแบ่งได้ 8 ประเภท ได้แก่

1. เครื่องดนตรีประเภทที่ทำด้วยโลหะ (kin)
2. เครื่องดนตรีประเภทที่ทำด้วยหิน (che)
3. เครื่องดนตรีประเภทที่ทำด้วยดินเหนียว (t'u)
4. เครื่องดนตรีประเภทที่ทำด้วยหนัง (ko)
5. เครื่องดนตรีประเภทที่ทำด้วยไหม (hien)
6. เครื่องดนตรีประเภทที่ทำด้วยไม้ (mu)
7. เครื่องดนตรีประเภทที่ทำด้วยผลน้ำเต้า (p'o)
8. เครื่องดนตรีประเภทที่ทำด้วยไม้ไผ่ (chu)

เฉลิมศักดิ์ พิภูลศรี (2538: 43) กล่าวโดยสรุปได้ว่า อินเดียมีระบบการจัดหมวดหมู่เครื่องดนตรีที่จัดได้ว่ามีความเก่าแก่มากที่สุดระบบหนึ่งในโลก โดยปรากฏอยู่ในคัมภีร์ “นาฏยศาสตร์” (natayashastra) ซึ่งเขียนโดยท่านภรตมุณี ในช่วงระยะเวลาประมาณ 200 ปีก่อนคริสต์ศักราช โดยแบ่งเครื่องดนตรีตามแหล่งกำเนิดเสียงได้ 4 ประเภท ได้แก่

1. ตะตะ (เครื่องสาย)
2. สุษีระ (เครื่องเป่า)
3. อวณัทธะ (เครื่องหนัง)
4. ชะนะ (เครื่องเคาะ)

มนตรี ตราโมท (2540: 5) กล่าวโดยสรุปได้ว่า ในสมัยโบราณเครื่องดนตรีไทยแบ่งออกได้ 5 ประเภท ตามลักษณะของเครื่องดนตรีนั้น ๆ เรียกว่า “ปัญจดุริยางค์” ได้แก่

1. สุถีร์ สิ่งที่มีรูกลมวงภายใน (เครื่องเป่า) ได้แก่ ปี่
2. อาตต สิ่งที่ขึ้นหนังหน้าเดียว ได้แก่ ทับ (โทน)
3. วิตตี สิ่งที่ขึ้นหนังสองหน้า ได้แก่ โทล (ตะโพน) หรือ กลองแขก
4. อาตตวิตตี สิ่งที่มีหนังรอบตัว (ขึ้นหนังตรึงแน่นด้วยหมุด) ได้แก่ กลองทัด
5. ชมนี่ สิ่งที่เป็นแท่งทึบ ได้แก่ ฉิ่ง ฉาบ

ประดิษฐ์ อินทนิล (2536: 19-32)) กล่าวโดยสรุปได้ว่า ในปัจจุบันเครื่องดนตรีไทยแบ่งออกได้ 5 ประเภท โดยแบ่งตามวิธีการบรรเลง ได้แก่

1. เครื่องดนตรีประเภทเครื่องดีด เป็นเครื่องดนตรีที่เล่นด้วยการใช้นิ้วหรือที่ดีดดีดสายให้เกิดเสียง
2. เครื่องดนตรีประเภทเครื่องสี เป็นเครื่องดนตรีที่เล่นด้วยการใช้คันชักสีไปมาที่สายให้เกิดเสียง
3. เครื่องดนตรีประเภทเครื่องตี เป็นเครื่องดนตรีที่เล่นด้วยการใช้มือหรือไม้ตี ตีให้เกิดเสียง เครื่องดนตรีประเภทเครื่องตียังสามารถแบ่งออกได้อีก 3 ประเภทย่อย ดังนี้
 - 3.1 เครื่องดนตรีประเภทเครื่องตีที่ทำด้วยไม้
 - 3.2 เครื่องดนตรีประเภทเครื่องตีที่ทำด้วยโลหะ
 - 3.3 เครื่องดนตรีประเภทเครื่องตีที่ขึงด้วยหนัง
4. เครื่องดนตรีประเภทเครื่องเป่า เป็นเครื่องดนตรีที่เล่นด้วยการใช้ปากเป่าทำให้เกิดเสียง

การจัดหมวดหมู่เครื่องดนตรี มีความสำคัญสำหรับนักมานุษยดนตรีวิทยาที่ทำการศึกษเกี่ยวกับเครื่องดนตรี โดยระบบการจัดหมวดหมู่เครื่องดนตรีที่ได้รับการยอมรับในเชิงวิชาการได้แก่ระบบที่พัฒนาขึ้นโดย อิริค เอ็ม ฟอน ฮอร์นบอสเตล และเคิร์ต ซัคส์ (Eric M. Von Hornbostel and Curt Sachs) หรือที่เรียกกันว่า ระบบฮอร์นบอสเตลและซัคส์ (Hornbostel – Sachs System) ซึ่งได้ปรับปรุงมาจากแนวคิดการจัดหมวดหมู่เครื่องดนตรีของมาฮิลลอน (Mahillon) การจัดหมวดหมู่ตามระบบฮอร์นบอสเตลและซัคส์ ได้แบ่งเครื่องดนตรีออกเป็น 4 หมวด ดังนี้ (ศักดิ์ชัย หิรัญรักษ์, 2535: 60-90)

1. เครื่องสาย (chordophones) เป็นเครื่องดนตรีที่ผลิตเสียงโดยอาศัยการสั่นสะเทือนของสายเป็นแหล่งกำเนิดเสียง วิธีการผลิตเสียงทำได้ในหลายลักษณะ เช่น วิธีดีดด้วยไม้หรือนิ้ว และวิธีดีดด้วยคันชัก

2. เครื่องลม (aerophones) เป็นเครื่องดนตรีที่ผลิตเสียงโดยอาศัยการสั่นสะเทือนของอากาศ หรือ ลม เป็นหลักสำคัญ กระแสลมจะถูกบังคับให้พุ่งไปปะทะ หรือผ่านสิ่งอื่น (ลิ้น หรือ ปาก) แล้วเกิดเสียงขึ้น ในขณะที่มีลำโพงที่มีรูปร่างลักษณะที่แตกต่างกันทำหน้าที่เป็นตัวกำทรเสียง (resonator) และเปลี่ยนแปลงระดับความสูง - ต่ำ ของเสียง

3. เครื่องเคาะประเภทท่อน - แท่ง (idiophones) ลักษณะที่สำคัญของเครื่องดนตรีประเภทนี้เป็นวัตถุตันทึบ คุณภาพของเสียงเกิดจากการตีหรือกระทบของวัตถุที่มีคุณลักษณะที่ต่างกัน เช่น โลหะ ไม้ แก้ว เป็นต้น

4. เครื่องหนัง (membranophones) เป็นเครื่องดนตรีที่ผลิตเสียงโดยอาศัยการสั่นสะเทือนของหนัง โดยมีหุ่นกลองทำหน้าที่เป็นตัวกำทรเสียง

ในงานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยได้ยึดหลักการจัดแบ่งหมวดหมู่เครื่องดนตรีตามระบบของฮอร์นบอสเตลและซัคส์

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับจังหวัดนครสวรรค์

นครสวรรค์ เป็นจังหวัดที่อยู่ในภาคเหนือตอนล่างของประเทศไทย เดิมเป็นเมืองโบราณที่มีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13-16 ซึ่งจัดอยู่ในสมัยทวารวดี เมืองนครสวรรค์ปรากฏชื่อในหลักศิลาจารึกว่า “เมืองพระบาง” ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านตอนใต้ของอาณาจักรสุโขทัย ชื่อของเมืองนครสวรรค์ในกาลต่อมามีการเรียกกันหลายชื่อ เช่น “เมืองซอนตะวัน” เพราะตัวเมืองตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา และหันหน้าเมืองออกไปทางทิศตะวันออก แสงตะวันจึงส่องเข้าหน้าเมืองเกือบตลอดวัน ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการออกพระราช

บัญญัติระเบียบบริหารราชการ พ.ศ. 2476 ชื่อเมืองจึงเปลี่ยนเป็น “นครสวรรค์” เพื่อความเป็นสิริมงคล แต่ชาวบ้านนิยมเรียกว่า “ปากน้ำโพ” ที่มาของคำว่าปากน้ำโพ สันนิษฐานว่าอาจเกิดจากเคยมีต้นโพธิ์ใหญ่อยู่ตรงปากแม่น้ำ หรืออาจเป็นเพราะเป็นที่ไหลของปากแม่น้ำที่สำคัญคือ ปิง วัง ยม และ น่าน นอกจากนี้ ยังนิยมเรียกชื่อเมืองนี้อีกชื่อว่า “เมืองสี่แคว” เพราะเป็นเมืองที่เป็นที่รวมของแม่น้ำทั้งสี่คือ ปิง วัง ยม และ น่าน ไหลมารวมกันเป็นต้นกำเนิดแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งแม่น้ำเจ้าพระยานับว่าเป็นแม่น้ำสายสำคัญของประเทศ โดยไหลผ่านจังหวัดต่าง ๆ ในภาคกลาง กรุงเทพมหานคร จนถึงอ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรปราการ (สุภรณ์ โอเจริญ, 2528: 13-15, จังหวัดนครสวรรค์, 2529: 17-18)

1. สภาพทางภูมิศาสตร์

ที่ตั้งปัจจุบัน จังหวัดนครสวรรค์ตั้งอยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่ 15 องศา 40 ลิปดาเหนือ กับ 16 องศา 10 ลิปดาเหนือ และระหว่างเส้นลองจิจูดที่ 99 องศา 05 ลิปดาตะวันออก กับ 100 องศา 50 ลิปดาตะวันออก จัดเป็นจังหวัดที่อยู่ระหว่างภาคกลางกับภาคเหนือของประเทศไทย ห่างจากกรุงเทพมหานคร ไปตามเส้นทางสายเอเชีย เป็นระยะทาง 237 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดข้างเคียง ดังนี้ (ภาพที่ 2.1)

ทิศเหนือ	ติดต่อกับจังหวัดพิจิตร จังหวัดกำแพงเพชร
ทิศใต้	ติดต่อกับจังหวัดลพบุรี จังหวัดอุทัยธานี จังหวัดชัยนาท และจังหวัดสิงห์บุรี
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับจังหวัดเพชรบูรณ์
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับจังหวัดตาก

บริเวณเขาชนกันในอำเภอลาดยาว เป็นหินทรายสีแดง หินดินดาน หินกรวดมน และหินกรวดภูเขาไฟ อายุประมาณยุคจูแรสสิก (180 ล้านปี) ส่วนหินอัคนี มีอายุประมาณ มหายุคเมโซโซอิก (135-230 ล้านปี) มีทั้งที่ต้นตัวพื้นเปลือกโลกและต้นตัวภายใต้เปลือกโลก เช่น หินแกรนิต หินไดออไรต์ หินแอนดีไซต์

จากสภาพพื้นฐานทางโครงสร้างธรณีดังกล่าวมาแล้ว มีผลทำให้ลักษณะ ภูมิประเทศของจังหวัดนครสวรรค์คล้ายแอ่งกระทะ โดยพื้นที่ตอนกลางของจังหวัดเป็นแอ่งที่ต่ำ ของที่ราบน้ำท่วมถึง สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 22 เมตร แต่บริเวณขอบทางตะวันออกและ ทางตะวันตก พื้นที่จะมีระดับค่อย ๆ สูงขึ้น ๆ โดยเฉพาะทางด้านตะวันตกสุดในอำเภอลาดยาว พื้นที่มีระดับสูงมากถึง 1,780 เมตร ที่เขาตาคูใจ จากลักษณะภูมิประเทศที่ปรากฏ สามารถแบ่ง ออกได้เป็น 4 เขตย่อย ดังนี้ (นงคราญ กาญจนประเสริฐ, 2528: 22-23)

2.1 เขตภูเขาสูงด้านทิศตะวันตก อยู่ทางด้านตะวันตกของอำเภอแม่วงก์ เป็นต้น กำเนิดของลำน้ำแม่วงก์และแม่น้ำสะแกกรัง บริเวณนี้เป็นแหล่งพื้นที่เดียวของจังหวัดที่ยังมี สภาพป่าดงดิบที่คงเหลืออยู่ เพราะเป็นที่สูงและเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่วงก์-แม่เป็น ภูเขา สำคัญในเขตนี้คือ เขาชนกัน มีลำน้ำแม่วงก์ตัดผ่านช่องเขาในลักษณะร่องน้ำ (water gap) เนื่องจาก เขตนี้เป็นที่สูงและภูเขา จึงมีประชากรอาศัยอยู่เพียงเล็กน้อย

2.2 เขตที่ราบเนินตะกอนรูปพัด อยู่ในอำเภอลาดยาว เนื่องจากพื้นที่ค่อนข้าง ลาดเทจากที่สูงทางตะวันตกมาทางตะวันออก จึงทำให้ตัวเมืองลาดยาวประสบปัญหาเกี่ยวกับ น้ำท่วมเป็นประจำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อป่าในเขตป่าสงวนแห่งชาติถูกทำลายไป ทำให้สภาวะ น้ำท่วมมีความรุนแรงมากขึ้น พื้นที่บริเวณนี้ปัจจุบันมีการปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด อ้อย มันสำปะหลัง แต่พื้นที่ราบต่ำใช้ทำนา ประชากรอาศัยหนาแน่นเป็นหย่อม ๆ แถบบริเวณลุ่มน้ำ

2.3 เขตที่ราบขั้นบันไดทางตะวันออก เป็นขอบของที่ราบขั้นบันไดซึ่ง ต่อเนื่องมาจากจังหวัดเพชรบูรณ์ พื้นที่บริเวณนี้มีภูเขาซึ่งผ่านการสึกกร่อนมาก ทำให้ภูเขาที่ เหลืออยู่มีระดับความสูงไม่มากนัก ประกอบกับพื้นที่สูง ๆ ต่ำ ๆ เป็นลอนคลื่น ทำให้ประชากร ตั้งถิ่นฐานกระจายเป็นหย่อม ๆ นอกจากการทำนาในพื้นที่ราบลุ่มแล้วเขตนี้นับว่ามีความสำคัญ มากในการปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวฟ่าง ข้าวโพด ถั่วเขียวถั่วมัน อ้อย ฝ้ายและมันสำปะหลัง เนื่องจาก พื้นที่ค่อนข้างสูงและขาดแคลนน้ำในการเพาะปลูกแม้ว่าบางแห่งจะมีคลองชลประทานช่วยบ้าง ก็ตาม เช่น อำเภอลาดคลี ดังนั้นประชากรจึงไม่ค่อยหนาแน่นนัก

2.4 เขตที่ราบลุ่มตอนกลาง คือพื้นที่สองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำปิงและ แม่น้ำน่าน พื้นที่ครอบคลุมอาณาเขตกว้างขวางมากกว่าทุกเขต มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น ที่สุด เนื่องจากเป็นพื้นที่ราบลุ่ม ดินค่อนข้างสมบูรณ์เหมาะแก่การทำนา ดังนั้นเขตนี้นับเป็นแหล่ง

ผลิตข้าวเด่นกว่าเขตอื่น ๆ ส่วนพืชไร่ก็มีการปลูกร่วมด้วยในพื้นที่ระดับสูงขึ้น เช่น อ้อย ข้าวฟ่าง ข้าวโพด ถั่วเขียวผิวมัน เป็นต้น

3. สภาพภูมิอากาศ

ลักษณะอากาศโดยทั่วไปของจังหวัดนครสวรรค์ ค่อนข้างร้อนและแห้งแล้ง อากาศค่อนข้างร้อนจัดในฤดูร้อน และเย็นสบายในฤดูหนาว โดยฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม ถึงเดือนพฤษภาคม ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม และฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ อุณหภูมิสูงสุดของจังหวัดนครสวรรค์เคยวัดได้ 43 องศาเซลเซียส และอุณหภูมิต่ำสุดของจังหวัดนครสวรรค์เคยวัดได้ 11 องศาเซลเซียส

4. อุณหภูมิ

อุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ยในปี 2549 มีค่า 37.81 องศาเซลเซียส ในเดือนเมษายนมี อุณหภูมิสูงสุดถึง 41.5 องศาเซลเซียส และอุณหภูมิต่ำสุดเฉลี่ย 20.31 องศาเซลเซียส ในเดือน ธันวาคมมีอุณหภูมิต่ำสุดถึง 15.3 องศาเซลเซียส ส่วนอุณหภูมิเฉลี่ยในรอบปีประมาณ 28.31 องศาเซลเซียส

4.1 ฤดูฝน เริ่มในเดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม ปริมาณฝนตกมากที่สุดในเดือน กันยายน วัดได้ 302.3 มิลลิเมตร

4.2 ฤดูหนาว เริ่มในเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ หนาวจัดในเดือน ธันวาคม วัดได้ 15.3 องศาเซลเซียส

4.3 ฤดูร้อน เริ่มในเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม ร้อนจัดในเดือนเมษายน วัดได้ 41.5 องศาเซลเซียส

5. ปริมาณน้ำฝน

น้ำฝนเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญที่สุด สำหรับการประกอบอาชีพเกษตรกรรม การอุปโภค บริโภค และต้นกำเนิดแหล่งน้ำต่าง ๆ จากข้อมูลของสถานีอุตุนิยมวิทยารายงาน ว่า จังหวัดนครสวรรค์ในปี 2549 มีปริมาณน้ำฝนรวมทั้งปีคิดเป็น 929.00 มิลลิเมตร โดยรวมวันที่มี ฝนตกทั้งปี 111 วัน มีปริมาณน้ำฝนมากที่สุดในเดือนกันยายน รวม 302.30 มิลลิเมตร เดือนที่มี ปริมาณน้ำฝนน้อยที่สุด คือเดือนมกราคม รวม 0.20 มิลลิเมตร และเดือนที่มีฝนตกติดต่อกันเป็น เวลาหลายวัน คือเดือนกรกฎาคม รวมเป็นระยะเวลา 22 วัน เดือนที่มีฝนตกน้อยสุดในเวลา 2 วัน คือเดือนมกราคม

6. ความชื้นสัมพัทธ์

จากข้อมูลของสถานีอุตุนิยมวิทยานครสวรรค์รายงานว่า จังหวัดนครสวรรค์ ในปี พ.ศ.2549 มีความชื้นสัมพัทธ์ต่ำสุดร้อยละ 20 ในเดือนเมษายน และความชื้นสัมพัทธ์สูงสุดร้อยละ 99 ในเดือนมิถุนายน กรกฎาคม และเดือนกันยายน

7. ลม

ทิศทางลมมีผลต่อภูมิอากาศของท้องถิ่น ทิศทางและความเร็วลมจะเป็นตัวการที่สำคัญในการแพร่กระจายของฝน ความชื้น และฝุ่นละออง ทิศทางของกระแสลมหลักมีอยู่ 3 ทิศทาง ได้แก่ ลมฝ่ายใต้จะพัดอยู่ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนกันยายน ลมฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือจะพัดอยู่ในช่วงเดือนตุลาคมถึงเดือนมกราคม และลมฝ่ายตะวันออกเฉียงใต้จะพัดอยู่ในช่วงเดือนพฤศจิกายน โดยสรุปสภาพภูมิอากาศของจังหวัดนครสวรรค์ สัมพันธ์กับปริมาณน้ำฝนในแต่ละปี หากปีใดปริมาณน้ำฝนมากกว่า 1,200 มิลลิเมตร จะเกิดปัญหาน้ำท่วม ถ้าน้ำฝนต่ำกว่า 1,000 มิลลิเมตร จะประสบปัญหาแล้งน้ำข้าวจะเสียหาย ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสภาพพื้นที่ของจังหวัดนครสวรรค์มีลักษณะเป็นที่สูงด้านตะวันตกและด้านตะวันออก ส่วนตรงกลางเป็น แอ่งน้ำ

8. การปกครอง

จังหวัดนครสวรรค์ แบ่งเขตการปกครองส่วนภูมิภาคออกเป็น 15 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองนครสวรรค์ อำเภอโกรกพระ อำเภอชุมแสง อำเภอหนองบัว อำเภอบรรพตพิสัย อำเภอเก้าเลี้ยว อำเภอตากถ้ำ อำเภอท่าตะโก อำเภอไพศาลี อำเภอพยุหะคีรี อำเภอลาดยาว อำเภอตากฟ้า อำเภอแม่वंก อำเภอแม่เปิน และอำเภอชุมตาบง

แบ่งเขตการปกครองส่วนท้องถิ่นออกเป็น องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) 1 แห่ง เทศบาลนคร 1 แห่ง เทศบาลเมือง 1 แห่ง เทศบาลตำบล 16 แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) 124 แห่ง โดยจำแนกเป็นรายอำเภอได้ดังนี้

8.1 อำเภอเมืองนครสวรรค์ มีเทศบาล 2 แห่ง ได้แก่ เทศบาลนครนครสวรรค์ และเทศบาลตำบลหนองเบน องค์การบริหารส่วนตำบล มีจำนวน 17 แห่ง

8.2 อำเภอโกรกพระ มีเทศบาล 2 แห่ง ได้แก่ เทศบาลตำบลโกรกพระ และเทศบาลบางประมุข องค์การบริหารส่วนตำบล มีจำนวน 8 แห่ง

8.3 อำเภอชุมแสง มีเทศบาล 2 แห่ง ได้แก่ เทศบาลเมืองชุมแสง และเทศบาลตำบลทับกฤช องค์การบริหารส่วนตำบล มีจำนวน 10 แห่ง

8.4 อำเภอหนองบัว มีเทศบาล 1 แห่ง คือ เทศบาลตำบลหนองบัว องค์การบริหารส่วนตำบล มีจำนวน 9 แห่ง

8.5 อำเภอบรรพตพิสัย มีเทศบาล 1 แห่ง คือ เทศบาลตำบลบรรพตพิสัย องค์การบริหารส่วนตำบล มีจำนวน 13 แห่ง

8.6 อำเภอเก้าเลี้ยว มีเทศบาล 1 แห่ง คือ เทศบาลตำบลเก้าเลี้ยว องค์การบริหารส่วนตำบล มีจำนวน 4 แห่ง

8.7 อำเภอตาคลี มีเทศบาล 2 แห่ง ได้แก่ เทศบาลตำบลตาคลี และเทศบาลตำบลช่องแค องค์การบริหารส่วนตำบล มีจำนวน 10 แห่ง

8.8 อำเภอท่าตะโก มีเทศบาล 1 แห่ง คือ เทศบาลตำบลท่าตะโก องค์การบริหารส่วนตำบล มีจำนวน 10 แห่ง

8.9 อำเภอไพศาลี มีเทศบาล 1 แห่ง คือ เทศบาลตำบลไพศาลี องค์การบริหารส่วนตำบล มีจำนวน 8 แห่ง

8.10 อำเภอพยุหะคีรี มีเทศบาล 1 แห่ง คือ เทศบาลตำบลพยุหะ องค์การบริหารส่วนตำบล มีจำนวน 9 แห่ง

8.11 อำเภอลาดยาว มีเทศบาล 2 แห่ง ได้แก่ เทศบาลตำบลลาดยาว และเทศบาลตำบลศาลเจ้าไถ่ตอ องค์การบริหารส่วนตำบล มีจำนวน 12 แห่ง

8.12 อำเภอตากฟ้า มีเทศบาล 1 แห่ง คือ เทศบาลตำบลตากฟ้า องค์การบริหารส่วนตำบล มีจำนวน 9 แห่ง

8.13 อำเภอแม่วงก์ มีองค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 4 แห่ง

8.14 อำเภอแม่เปิน มีองค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 1 แห่ง

8.15 อำเภอชุมตาบง มีองค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 2 แห่ง

9. ประชากร

จำนวนประชากรจากข้อมูลของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ในปี พ.ศ.2549 จังหวัดนครสวรรค์ มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 1,077,458 คน เป็นชาย 528,432 คน คิดเป็นร้อยละ 49.00 ของประชากรทั้งจังหวัด เป็นหญิง 549,026 คน คิดเป็นร้อยละ 51.00 ของประชากรทั้งจังหวัด จำนวนประชากรที่อยู่ในเขตเทศบาล 220,558 คน หรือเพียงร้อยละ 20.50 ส่วนที่เหลือ 856,900 คน หรือร้อยละ 79.50 อาศัยอยู่นอกเขตเทศบาล ความหนาแน่นของประชากรเฉลี่ย 112 คนต่อตารางกิโลเมตร อำเภอที่มีประชากรหนาแน่นที่สุดคืออำเภอเมืองนครสวรรค์ 316.97 คนต่อตารางกิโลเมตร รองลงมาคืออำเภอเก้าเลี้ยว 135.13 คนต่อตารางกิโลเมตร อันดับที่สามคืออำเภอตาคลี 134.66 คนต่อตารางกิโลเมตร ส่วนอำเภอที่มีประชากรเบาบางที่สุดคืออำเภอชุมตาบง 48.67 คนต่อตารางกิโลเมตร และมีจำนวนบ้านทั้งสิ้นในจังหวัดนครสวรรค์จำนวน 327,060 หลัง (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2550: 10-11)

10. การคมนาคม

เส้นทางการคมนาคมหลักในจังหวัดนครสวรรค์ มี 3 รูปแบบคือ

10.1 การคมนาคมทางบก ประกอบด้วยการคมนาคมทางรถไฟและทางรถยนต์ โดยจังหวัดนครสวรรค์เป็นศูนย์กลางของการคมนาคมสู่ภาคเหนือ จังหวัดนครสวรรค์ มีเส้นทางรถไฟผ่านตัวอำเภอต่าง ๆ ดังนี้คือ อำเภอตากาลี่มีขบวนรถไฟผ่านเที่ยวขึ้น-เที่ยวลง วันละ 23 ขบวน อำเภอเมืองนครสวรรค์มีขบวนรถไฟผ่านเที่ยวขึ้น-เที่ยวลง วันละ 35 ขบวน และอำเภอชุมแสงมีขบวนรถไฟผ่านเที่ยวขึ้น-เที่ยวลง วันละ 28 ขบวน

สำหรับการคมนาคมทางรถยนต์ มีถนนติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงและอำเภอต่าง ๆ ภายในจังหวัด โดยทางหลวงแผ่นดินและทางหลวงจังหวัด สำหรับการติดต่อระหว่างหมู่บ้านและตำบลนั้น มีทางหลวงท้องถิ่นที่ก่อสร้างขึ้นตามงบประมาณพัฒนาจังหวัดด้านต่าง ๆ อยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างสะดวก การคมนาคมทางรถยนต์ที่ใช้ติดต่อภายในจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียงมีรายละเอียดของระยะทางดังนี้

10.1.1 ระยะทางระหว่างอำเภอเมืองนครสวรรค์กับอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดนครสวรรค์

1) อำเภอโกรกพระ	ระยะทาง	18	กิโลเมตร
2) อำเภอลาดยาว	ระยะทาง	41	กิโลเมตร
3) อำเภอบรรพตพิสัย	ระยะทาง	38	กิโลเมตร
4) อำเภอเก้าเลี้ยว	ระยะทาง	20	กิโลเมตร
5) อำเภอชุมแสง	ระยะทาง	41	กิโลเมตร
6) อำเภอพยุหะคีรี	ระยะทาง	29	กิโลเมตร
7) อำเภอหนองบัว	ระยะทาง	73	กิโลเมตร
8) อำเภอท่าตะโก	ระยะทาง	50	กิโลเมตร
9) อำเภอไพศาลี	ระยะทาง	71	กิโลเมตร
10) อำเภอตากฟ้า	ระยะทาง	74	กิโลเมตร
11) อำเภอตากาลี่	ระยะทาง	72	กิโลเมตร
12) อำเภอแม่วงก์	ระยะทาง	100	กิโลเมตร
13) อำเภอแม่เปิน	ระยะทาง	80	กิโลเมตร
14) อำเภอชุมตาบง	ระยะทาง	92	กิโลเมตร

10.1.2 ระยะทางระหว่างอำเภอเมืองนครสวรรค์กับจังหวัดที่อยู่ใกล้เคียง

1) จังหวัดพิจิตร	ระยะทาง	113	กิโลเมตร
2) จังหวัดกำแพงเพชร	ระยะทาง	117	กิโลเมตร
3) จังหวัดพิษณุโลก	ระยะทาง	130	กิโลเมตร
4) จังหวัดลพบุรี	ระยะทาง	130	กิโลเมตร
5) จังหวัดอุทัยธานี	ระยะทาง	50	กิโลเมตร
6) จังหวัดชัยนาท	ระยะทาง	64	กิโลเมตร
7) จังหวัดสิงห์บุรี	ระยะทาง	142	กิโลเมตร
8) จังหวัดเพชรบูรณ์	ระยะทาง	192	กิโลเมตร
9) จังหวัดตาก	ระยะทาง	185	กิโลเมตร
10) จังหวัดสุโขทัย	ระยะทาง	188	กิโลเมตร

10.2 การคมนาคมทางน้ำ

จังหวัดนครสวรรค์ มีแม่น้ำที่สามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคม ซึ่งเคยมีความสำคัญมาในอดีต คือแม่น้ำปิง แม่น้ำน่าน และแม่น้ำเจ้าพระยา ปัจจุบันเมื่อเส้นทางคมนาคมขนส่งทางบกมีความสะดวกมากขึ้นและอีกทั้งในบางช่วงของแม่น้ำมีความตื้นเขินทำให้ความนิยมในการขนส่งทางน้ำหมดไป ในปี พ.ศ. 2528 กรมเจ้าท่าได้ลงทุนสร้างท่าเรือที่บริเวณเกาะบางปรอง อำเภอเมืองนครสวรรค์ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่รัฐบาลมีนโยบายด้านการพัฒนาการขนส่งทางน้ำเพื่อให้เป็นนโยบายประหยัดน้ำมันเชื้อเพลิง กรมเจ้าท่าในฐานะหน่วยงานที่รับผิดชอบได้ทำการขุดลอกร่องน้ำจากกรุงเทพมหานครถึงจังหวัดนครสวรรค์ และจากจังหวัดนครสวรรค์ถึงอำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร และจัดสร้างสถานีขนส่งสินค้าทางน้ำขึ้นที่อำเภอเมืองนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ และที่อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร

10.3 การคมนาคมทางอากาศ

จังหวัดนครสวรรค์ ไม่มีสนามบินพาณิชย์แต่มีสนามบินของทหารอากาศ และของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยสนามบินของทหารอากาศคือ สนามบินกองบิน 4 ตั้งอยู่ในอำเภอตากาลี ซึ่งเดิมเคยใช้เป็นสนามบินของกองทัพอเมริกันที่มีศักยภาพสูงสำหรับเครื่องบินไอพ่น และสนามบินเกษตรของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตั้งอยู่ในอำเภอเมืองนครสวรรค์ ศักยภาพของสนามบินทั้งสองแห่งนี้สามารถปรับเป็นสนามบินพาณิชย์ได้

11. ลักษณะดิน

พื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดนครสวรรค์ เป็นแอ่งตรงกลาง ยกตัวสูงขึ้นไปทางทิศตะวันตกและทิศตะวันออก ลักษณะดินตามวัตฤตต้นกำเนิดในสภาพพื้นที่ประเภทต่าง ๆ ของจังหวัดนครสวรรค์ จำแนกได้เป็น 8 ประเภทดังนี้ (สำนักงานพาณิชย์จังหวัดนครสวรรค์, 2550: 5)

11.1 ที่ราบน้ำท่วมถึง (flood plain) เป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ทางตอนกลางของพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์ เป็นผลจากการกระทำของน้ำไหล ตะกอนที่มีเนื้อหยาบจะอยู่ใกล้ลำน้ำ ทำให้เกิดสันริมน้ำ ตะกอนเนื้อละเอียดจะถูกพัดพาไปในที่ลุ่ม (river basin) ความอุดมสมบูรณ์ของดินปานกลาง ส่วนใหญ่จะใช้ประโยชน์ในการทำนาและปลูกไม้ผลต่าง ๆ ในบริเวณสันริมน้ำ

11.2 ลานพักตะกอนน้ำกลางเก่ากลางใหม่ (semi-recent terrace) เป็นพื้นที่ที่มีอายุมากกว่า อยู่สูงกว่า และไกลจากแม่น้ำมากกว่าบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง และเป็นพื้นที่ที่น้ำจากแม่น้ำท่วมไม่ถึง พบเป็นบริเวณกว้างทางตอนเหนือของอำเภอบรรพตพิสัยและอำเภอท่าตะโก และทางทิศตะวันออกของอำเภอหนองบัว นอกจากนี้ยังพบบริเวณตอนกลางของอำเภอลาดยาว ดินบริเวณนี้มีวัตฤตต้นกำเนิดมาจากตะกอนที่มีเนื้อละเอียดหรือปานกลาง พื้นที่บริเวณนี้ใช้ประโยชน์ในการทำนาในที่ลุ่มและปลูกพืชไร่บนที่ดอน

11.3 ลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ (low terrace) เป็นพื้นที่ที่มีอายุมากกว่าที่ราบน้ำท่วมถึงและลานตะพักน้ำกลางเก่ากลางใหม่ ปัจจุบันใช้ประโยชน์ในการทำนา ซึ่งบางบริเวณเปลี่ยนแปลงสภาพมาจากป่าและบางส่วนที่ยังคงเป็นสภาพป่าแดงเสื่อมโทรมอยู่ พบในเขตอำเภอหนองบัว และอำเภอไพศาลี

11.4 ลานตะพักลำน้ำระดับสูง (high terrace) เป็นพื้นที่ที่เกิดจากการทับถมของตะกอนที่เกิดจากลำน้ำเก่าที่มีอายุมากที่สุด ส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอหนองบัว และอำเภอไพศาลี ลักษณะของดินในพื้นที่นี้จะมีการระบายน้ำดีถึงดีมาก ดินมีความสมบูรณ์ต่ำ ปัจจุบันถูกใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชไร่ ส่วนที่เหลือเป็นป่าเสื่อมโทรม และที่รกร้างว่างเปล่า

11.5 เนินตะกอนรูปพัดติดต่อกัน (coalescing fans) เกิดจากน้ำของลำห้วยและลำธารต่าง ๆ ที่พัดพาเอาตะกอนมาทับถมในบริเวณปากทางของหุบเขาต่าง ๆ พบเป็นบริเวณกว้างทางด้านตะวันตกของอำเภอลาดยาว ซึ่งมีเทือกเขาสูงและลำห้วยมาก ลักษณะของดินส่วนใหญ่เนื้อดินเป็นดินร่วนปนทราย ดินร่วนเหนียวปนทราย และดินร่วนเหนียวปนกรวด มีการระบายน้ำดี ความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ ปัจจุบันถูกใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชไร่และบางส่วนเป็นป่า

11.6 ลานตะพักปูนมาร์ล (marl terrace) พบเป็นบริเวณกว้างอยู่ทางทิศ ตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดนครสวรรค์ บริเวณเขตอำเภอตากฟ้า และอำเภอตากฟ้า ลักษณะดิน มีเนื้อดินเป็นดินเหนียว ดินร่วนเหนียว ดินร่วน และดินเหนียวปนกรวดหิน การระบายน้ำดี ความอุดมสมบูรณ์สูง ปัจจุบันถูกใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชไร่

11.7 พื้นที่ผิวที่เหลื่อมค้ำจากการกัดกร่อน (dissected erosion surface) บริเวณนี้มีการปรับพื้นที่ให้ราบเรียบลงโดยการชะล้างพังทลายของหินพื้นฐานต่าง ๆ ลักษณะ ของดินมีเนื้อดินเป็นดินเหนียว ดินร่วนเหนียว ดินร่วน และดินเหนียวปนกรวดหิน การระบายน้ำดี ความอุดมสมบูรณ์ของดินปานกลางถึงสูง ปัจจุบันถูกใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชไร่

11.8 ภูเขา (mountain) เป็นบริเวณที่มีความลาดชันมากกว่าร้อยละ 35 พบ มากทางทิศตะวันตกของจังหวัดนครสวรรค์ เขตติดต่อกับจังหวัดอุทัยธานีและจังหวัดทางด้าน ตะวันออก ส่วนใหญ่แล้วดินบริเวณนี้มีเนื้อดินเป็นดินร่วน ดินเหนียว และดินเหนียวที่มีการ ระบายน้ำดี พื้นที่บางส่วนในปัจจุบันยังคงสภาพเป็นป่าไม้ พื้นที่มีหินโผล่อยู่โดยทั่วไปและพื้นที่ บางส่วนถูกบุกรุกทำลายเพื่อปลูกพืชไร่

12. แม่น้ำ

จากลักษณะภูมิประเทศที่กล่าวมา เนื่องจากตอนกลางของจังหวัดนครสวรรค์ เป็นพื้นที่แอ่งต่ำ จึงเป็นที่รองรับลำน้ำจากหลายสายที่ไหลมารวมกัน แม่น้ำสำคัญที่ไหลผ่าน จังหวัดนครสวรรค์ ได้แก่ (จังหวัดนครสวรรค์, 2529: 2-3)

12.1 แม่น้ำปิง แม่น้ำปิงที่ไหลผ่านจังหวัดนครสวรรค์เป็นผลรวมของแม่น้ำปิง และแม่น้ำวัง ซึ่งไหลมาบรรจบกันที่จังหวัดตากแล้วไหลผ่านจังหวัดกำแพงเพชรเข้าเขตจังหวัด นครสวรรค์ ผ่านอำเภอบรรพตพิสัย อำเภอเมืองนครสวรรค์ มารวมกับแม่น้ำน่านที่ตำบล ปากน้ำโพ อำเภอเมืองนครสวรรค์

12.2 แม่น้ำน่าน (แควใหญ่) เป็นผลรวมของแม่น้ำยมและแม่น้ำน่านซึ่งไหล ผ่านจังหวัดแพร่ จังหวัดน่าน จังหวัดอุตรดิตถ์ และจังหวัดพิจิตร มาบรรจบกันที่ตำบลเกยไชย อำเภอชุมแสง แล้วไหลมาบรรจบกับแม่น้ำปิงที่ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมืองนครสวรรค์

12.3 แม่น้ำเจ้าพระยา เกิดจากแม่น้ำปิงกับแม่น้ำน่าน (แควใหญ่) ไหลมารวม กันที่ตำบลปากน้ำโพ เป็นต้นแม่น้ำเจ้าพระยา ไหลจากจังหวัดนครสวรรค์ผ่านจังหวัดต่าง ๆ ใน ภาคกลางได้แก่ จังหวัดอุทัยธานี จังหวัดชัยนาท จังหวัดสิงห์บุรี จังหวัดอ่างทอง จังหวัด พระนครศรีอยุธยา จังหวัดนนทบุรี จังหวัดปทุมธานี กรุงเทพมหานคร และไหลออกอ่าวไทยที่ จังหวัดสมุทรปราการ ความยาวทั้งหมดประมาณ 360 กิโลเมตร

12.4 แม่น้ำวังก็ มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาสูงในเขตจังหวัดตาก ทางด้านทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดนครสวรรค์ ไหลผ่านท้องที่อำเภอลาดยาวเรียกชื่อว่า “แม่น้ำวังมา” แล้วไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดอุทัยธานี

13. แหล่งน้ำใต้ดิน

การพิจารณาแหล่งน้ำใต้ดินจังหวัดนครสวรรค์ ต้องดูข้อมูลจากแหล่งน้ำบาดาล ในกรวดทรายที่ราบลุ่มหรือที่ลุ่มหลากตะกอนของภาคเหนือ ซึ่งประกอบด้วยชั้นดินเหนียวสลับ ดินทรายจากแม่น้ำปิง แม่น้ำน่าน ในลุ่มน้ำแคบ ๆ ขนานไปกับสายลำน้ำกว้างไม่เกิน 30 กิโลเมตร แบ่งออกได้เป็นสองส่วนคือ ส่วนแรกอยู่ทางตอนเหนือของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งพบชั้นน้ำชั้นแรก อยู่ลึกประมาณ 20 เมตรจากผิวดิน ชั้นน้ำชั้นสองอยู่ลึกประมาณ 30-40 เมตร และชั้นน้ำชั้นสาม อยู่ลึกประมาณ 60-70 เมตรจากผิวดิน และอาจพบอยู่ลึกถึง 120 เมตรจากผิวดิน ชั้นหินที่รองรับ ข้างใต้เป็นหินพวก หินแอนดีไซต์ (andesite) หินปูน (limestone) หินฟิลไลต์ (phyllite) และหินไรโอไลต์ (rhyolite) ส่วนที่สองอยู่ใต้บึงบอระเพ็ดหรือบริเวณตั้งแต่ตำบลปากน้ำโพลงมา พบชั้นน้ำชั้นแรก อยู่ลึกประมาณ 15 เมตรจากผิวดิน ชั้นน้ำชั้นสองอยู่ลึกประมาณ 33 เมตรจากผิวดิน ชั้นหินที่รองรับ ข้างใต้เป็นหินแปร เช่น หินชนวน (slate) พบความเค็มของน้ำที่อำเภอ ชุมแสง ซึ่งกรมพัฒนาที่ดิน คาดว่าอาจเกิดมาจากการทำเหมืองยิปซั่ม

แหล่งน้ำบาดาลในภาคเหนือเป็นแหล่งน้ำบาดาลที่เป็นหินร่วน โดยเฉพาะแถบ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน (อุตรดิตถ์-นครสวรรค์) ซึ่งตามหลักอุทกธรณีวิทยาจัดอยู่ใน แอ่งเจ้าพระยาตอนบน สภาพแหล่งบาดาลที่เป็นหินร่วนบริเวณดังกล่าวให้น้ำมาก คุณภาพน้ำ ส่วนใหญ่เป็นน้ำจืด แต่บริเวณนี้มีปริมาณของสารละลายเหล็กอยู่สูง ถ้านำไปใช้บริโภคจำเป็นต้อง มีวิธีกำจัดสารละลายเหล็กออกเสียก่อน ศักยภาพของแหล่งน้ำใต้ดินที่สำนักงานเศรษฐกิจการ เกษตรได้จำแนกปริมาณและคุณภาพของแหล่งน้ำ แจกแจงตามพื้นที่ย่อยในเขตอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดนครสวรรค์ ได้ดังนี้

13.1 แหล่งน้ำที่สามารถสูบน้ำได้ประมาณ 100-200 แกลลอนต่อนาที่ น้ำมี คุณภาพดี (บางพื้นที่มีหินปูนเจือปนอยู่) แหล่งน้ำประเภทนี้พบบริเวณอำเภอเมืองนครสวรรค์ อำเภอชุมแสง และอำเภอพยุหะคีรี

13.2 แหล่งน้ำที่สามารถสูบน้ำได้ประมาณ 10-100 แกลลอนต่อนาที่ น้ำมี คุณภาพดี บริโภคได้ แหล่งน้ำประเภทนี้พบบริเวณอำเภอบรรพตพิสัย อำเภอลาดยาว อำเภอหนองบัว อำเภอไพศาลี อำเภอพยุหะคีรี และอำเภอตากาลี

13.3 แหล่งน้ำประเภทเดียวกับข้อ 13.2 แต่น้ำจัดคุณภาพต่ำพบบริเวณอำเภอลาดยาว ด้านทิศตะวันออกอำเภอโกรกพระ อำเภอท่าตะโก และบางส่วนของอำเภอหนองบัว

แหล่งน้ำใต้ดินจังหวัดนครสวรรค์ ไม่สามารถระบุข้อมูลได้ถูกต้องได้ว่ามีจำนวนมากน้อยเพียงใด เพราะไม่มีการสำรวจอย่างจริงจัง มีหน่วยงานต่าง ๆ ดำเนินการขุดเจาะเพื่อแก้ไขปัญหากาการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภค ตลอดจนใช้เพื่อการเกษตร ขณะเดียวกันก็มีการขุดเจาะเพื่อการเกษตรโดยเกษตรกรอีกด้วย และล่าสุดได้มีการขุดเจาะบ่อบาดาลระดับตื้น (บ่อดอก) โดยความรับผิดชอบของกรมส่งเสริมการเกษตรอีก 2,900 บ่อ ในเขตอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดนครสวรรค์ ตามนโยบายการรณรงค์ลดพื้นที่ปลูกข้าวนาปรัง เพื่อลดปัญหาด้านตลาดข้าวและปัญหากาการขาดแคลนน้ำ

14. แหล่งน้ำชลประทาน

แหล่งน้ำชลประทานของจังหวัดนครสวรรค์ ได้มาจากโครงการชลประทานของกรมชลประทานรวมทั้งสิ้น 140 โครงการ ประกอบด้วยโครงการขนาดใหญ่ 1 โครงการ โครงการขนาดกลาง 1 โครงการ และโครงการขนาดเล็ก 126 โครงการ โดยกรมชลประทานมีหน้าที่ในการจัดหาและส่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคและบรรเทาอุทกภัย มีทั้งลักษณะเป็นอ่างเก็บน้ำ ประตูระบายน้ำ ท่อระบายน้ำ และเหมืองฝาย มีพื้นที่รับน้ำตามโครงการชลประทานทั้งสิ้น 891,761 ไร่ หรือร้อยละ 14.86 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด ซึ่งจำนวนดังกล่าวถือว่าเป็นร้อยละ 19.73 ของพื้นที่การเกษตรของจังหวัดซึ่งกระจายอยู่ทั่วไปในจังหวัดนครสวรรค์ ส่วนโครงการชลประทานขนาดกลางและขนาดเล็กจะตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิงและแม่น้ำน่าน ส่วนใหญ่จะอำนวยความสะดวกต่อการทำนาเป็นหลัก นอกนั้นสามารถช่วยเหลือการเพาะปลูกพืชไร่ เช่น ถั่วเหลือง อ้อย และพืชผักบางชนิด จากข้อมูลปี พ.ศ.2549 จังหวัดนครสวรรค์มีอ่างเก็บน้ำ 2 แห่ง อยู่ที่อำเภอหนองบัว มีคูคลองทั้งสิ้น 34 แห่ง และมีจำนวนแหล่งน้ำทั้งหมด 714 แห่ง อำเภอที่มีพื้นที่ชลประทานมากที่สุดคือ อำเภอบรรพตพิสัย

15. ทรัพยากรป่าไม้

จังหวัดนครสวรรค์ในอดีตพื้นที่ส่วนใหญ่ที่เป็นภูเขา ที่ดอน และที่ค่อนข้างดอน เป็นพื้นที่ป่าไม้เกือบทั้งหมด และจัดว่าเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ป่าไม้อุดมสมบูรณ์ จากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2504 จังหวัดนครสวรรค์มีพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 2,951 ตารางกิโลเมตร (1,844,375 ไร่) คิดเป็นร้อยละ 30.70 ของพื้นที่จังหวัด เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ในท้องที่ภาคเหนือในช่วงระยะเวลาก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลได้ให้สัมปทานทำไม้สักในภาคเหนือแก่บริษัทต่างประเทศหลายบริษัท ได้แก่ บริษัทอีสต์เอเชียติก บริษัทบอมเบย์เบอร์ม่า

บริษัท สหอุบล และบริษัท บอเนียว บริษัทดังกล่าวได้ตั้งสำนักงานอยู่ที่ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมืองนครสวรรค์ เป็นที่รวมของแป้ไม้สักที่ล่องมาจากภาคเหนือเพื่อเสียภาษีที่ด่านภาษีปากน้ำโพ สำหรับป่าไม้ในจังหวัดนครสวรรค์ ประชาชนในจังหวัดได้อาศัยป่าเป็นแหล่งอำนวยความสะดวกเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยและการยังชีพมาโดยตลอด ต่อมาเมื่อประชากรของจังหวัดเพิ่มมากขึ้น ความต้องการพื้นที่ทำการเกษตรและใช้ไม้ในการก่อสร้างที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น จึงมีการบุกรุกทำลายป่าเพื่อยึดถือครอบครองพื้นที่และตัดฟันไม้นำไปใช้สอยและเป็นสินค้ามากขึ้น ทำให้พื้นที่ป่าไม้โดยเฉพาะส่วนที่เป็นที่ราบหมดไป แม้กระทั่งพื้นที่ป่าบนภูเขาที่ยังถูกบุกรุกทำลายเป็นอันมาก จากข้อมูลการแปลภาพถ่ายดาวเทียมพบว่าใน พ.ศ.2538 เนื้อที่ป่าไม้ของจังหวัดนครสวรรค์ลดลงเหลือเพียงประมาณ 673 ตารางกิโลเมตร (420,625 ไร่) คิดเป็นร้อยละ 7.01 ของพื้นที่จังหวัดเท่านั้น และในการสำรวจข้อมูลครั้งล่าสุดในปี พ.ศ. 2541 พบว่าพื้นที่ป่าไม้เหลือเพียง 662 ตารางกิโลเมตร (413,750 ไร่) ชนิดป่าไม้ของจังหวัดนครสวรรค์เป็นป่าเบญจพรรณ ป่าดงดิบ และป่าเต็งรัง พันธุ์ไม้มีค่าทางเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ไม้สัก โดยมีมากในป่าเบญจพรรณ เขตอำเภอแม่วงก์และอำเภอแม่เปิน นอกจากนี้ยังมีไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจชนิดอื่นอีก เช่น ไม้ยาง ไม้มะค่าโมง ไม้ตะเคียนทอง ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้เสลา ไม้กะบาก ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้เหียง และไม้พลวง เป็นต้น

16. ทรัพยากรแร่ธาตุ

จากสภาพทางธรณีวิทยาที่พบในบริเวณที่หินมีอายุเก่าแก่มากของจังหวัดนครสวรรค์ จะเป็นทิวเขาเป็นส่วนใหญ่ทางทิศตะวันตก แร่ต่าง ๆ ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่จะจำกัดอยู่เฉพาะในทิวเขาทางทิศตะวันตกของจังหวัด และมีแร่กระจายอยู่ทางตอนกลางและทางทิศตะวันออกบ้าง แหล่งแร่เศรษฐกิจที่สำรวจพบแล้วในจังหวัดนครสวรรค์ได้แก่

16.1 แร่ยิปซัม (gypsum) พบที่อำเภอหนองบัว มีปริมาณการผลิตร้อยละ 69.20 ของภาคเหนือ หรือร้อยละ 22.50 ของประเทศ ปัจจุบันถูกใช้ประโยชน์ในการผลิตปูน (portland cement) เป็นส่วนใหญ่ และทำแผ่นยิปซัมอัด

16.2 แร่เหล็ก (iron) พบที่ตำบลหัวหวาย อำเภอตากาลี (ทำการผลิตแล้ว) และที่เขาค้อเหล็ก-เขาค้อแก้ว ตำบลนิคมเขาค้อแก้ว อำเภอพยุหะคีรี

16.3 หินอ่อน (marble) พบที่อำเภอบรรพตพิสัย การผลิตหินอ่อนเริ่มดำเนินการผลิตใน พ.ศ. 2523 เพียง 100 ตัน ต่อมาปริมาณการผลิตหินอ่อนเพิ่มขึ้นทุกปี เพราะมีความนิยมนำหินอ่อนไปประดับที่อยู่อาศัยและอาคารสำนักงานเพิ่มมากขึ้น ขนาดการผลิตในจังหวัด

นครสวรรค์ เป็นอุตสาหกรรมขนาดเล็ก มีโรงงานผลิตหินอ่อนและหินแกรนิต 3 โรง ขนาดเงินทุนรวมประมาณ 173.80 ล้านบาท

16.4 หินแกรนิต (granite) พบที่อำเภอบรรพตพิสัย การผลิตหินแกรนิตในจังหวัดนครสวรรค์ ผลิตครั้งแรกใน พ.ศ. 2534 โดยมีปริมาณการผลิต 500 ตัน ต่อมาได้รับความนิยมนำหินแกรนิตไปประดับที่อยู่อาศัยและอาคารสำนักงานเพิ่มมากขึ้น ปริมาณการผลิตจึงเพิ่มขึ้นทุกปี

16.5 ดินมาร์ล (marl) หรือดินสอพอง พบที่อำเภอตาคลี

16.6 หินปูน (limestone) มีกระจายทั่วไปในจังหวัดนครสวรรค์ ปัจจุบันถูกใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมปูนซีเมนต์ และอุตสาหกรรมอื่น ๆ ที่นำหินปูนไปใช้เช่น อุตสาหกรรมน้ำตาล อุตสาหกรรมแคลเซียมคาร์ไบด์ อุตสาหกรรมเครื่องหนัง และอุตสาหกรรมปูนขาว

16.7 ทราย (sand) มีอยู่ทั่วไปตามบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง

17. สภาพทางเศรษฐกิจ

จังหวัดนครสวรรค์จัดว่าเป็นศูนย์กลางการผลิตของภาคเหนือตอนล่าง โดยมีผลผลิตเป็นร้อยละ 13.80 ของผลผลิตรวมของภาคเหนือ ผลผลิตที่สำคัญของจังหวัดส่วนใหญ่เป็นด้านเกษตรกรรม รองลงไปคือด้านพาณิชยกรรม อุตสาหกรรม และด้านการบริการ อาชีพส่วนใหญ่ของประชากรได้แก่เกษตรกรรม มีจำนวนครัวเรือนเกษตรกร 149,729 ครอบครัวยุหรือประมาณร้อยละ 80 ของประชากรทั้งหมด พื้นที่บางส่วนมีการทำนาปีละ 2 ครั้ง ได้ผลผลิตเฉลี่ย 650 กิโลกรัมต่อไร่ พืชเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ ข้าว ข้าวโพด อ้อย ข้าวฟ่าง ถั่วเหลือง งา ถั่วลิสง และถั่วเขียว เป็นต้น อาชีพรองลงมาคืออุตสาหกรรม จังหวัดนครสวรรค์มีโรงงานอุตสาหกรรมหลายประเภทรวม 990 โรงงาน ที่สำคัญได้แก่โรงงานน้ำตาลที่อำเภอลาดยาว โรงงาน สุราของกรมสรรพสามิต และโรงงานประกอบรถแทรกเตอร์ที่อำเภอเมืองนครสวรรค์ โรงงานปูนซีเมนต์ที่อำเภอตาคลี โรงงานผลิตแป้งมันสำปะหลังและมันเส้นที่อำเภอหนองเบนและอำเภอเมืองนครสวรรค์ โรงงานหินอ่อนที่อำเภอบรรพตพิสัย และยังมีโรงสีข้าวอีกจำนวน 406 โรงซึ่งกระจายอยู่ทั่วจังหวัด

18. ลักษณะทางสังคม

สภาพสังคมโดยทั่วไปของจังหวัดนครสวรรค์เป็นสังคมเกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร ใช้ภาษาไทยภาคกลาง ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมเหมือนกับคนไทยภาคกลางทั่วไป แต่ยังมีประเพณีประจำ ท้องถิ่นหรือการเล่นพื้นบ้านที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของตัวเองเช่น การเดินกำรำเคียว

การรำกลองยาว เป็นต้น สำหรับในเขตเมืองนครสวรรค์ จะมีคนไทยเชื้อสายจีนอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการค้าขายหรือทำธุรกิจต่าง ๆ และยังคงรักษาประเพณี วัฒนธรรมบางอย่างของชาวจีนไว้อย่างเหนียวแน่น เช่น ประเพณีไหว้เจ้าพ่อเจ้าแม่ปากน้ำโพ ในช่วงเทศกาลตรุษจีน จังหวัดนครสวรรค์ไม่มีความแตกต่างในด้านลักษณะทางสังคมและไม่มีชนกลุ่มน้อย จึงไม่ค่อยมีปัญหาในเรื่องความขัดแย้งทางความเชื่อ ภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม ประเพณี

ลักษณะชุมชนในจังหวัดนครสวรรค์ มีลักษณะกระจายไปตามถิ่นฐานและแหล่ง ทำมาหากินที่อุดมสมบูรณ์ จำแนกได้ดังนี้ (เล็ก สุชาติลพมแพร, 2538: 19-20)

18.1 ชุมชนศูนย์กลางเกษตรกรรมหลักและอุตสาหกรรมหลัก พบในท้องที่ อำเภอเมืองนครสวรรค์ อำเภอชุมแสง และอำเภอตากาลี

18.2 ชุมชนแบบศูนย์กลางเกษตรกรรมรอง พบในท้องที่อำเภอพยุหะคีรี อำเภอโกรกพระ อำเภอท่าตะโก อำเภอลาดยาว อำเภอบรรพตพิสัย และอำเภอเก้าเลี้ยว

18.3 ชุมชนแบบเกษตรกรรมพื้นฐาน พบในท้องที่อำเภอหนองบัว อำเภอไพศาลี อำเภอตากฟ้า อำเภอแม่वंก อำเภอแม่เปิน และอำเภอชุมตาบง

ความแตกต่างในลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ เช่น บางแห่งสามารถทำการเพาะปลูกได้ผลดี บางแห่งประสบปัญหาความแห้งแล้ง ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ การเพาะปลูกไม่ได้ผล จึงทำให้ลักษณะความเป็นอยู่ของประชากรแตกต่างกันไปตามลักษณะพื้นที่ประกอบการ

19. ศาสนา

ประชากรของจังหวัดนครสวรรค์นับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 99.58 นับถือศาสนาคริสต์ ร้อยละ 0.21 นับถือศาสนาอิสลาม ร้อยละ 0.09 และนับถือศาสนาพราหมณ์ ศาสนาฮินดู ศาสนาซิกข์ โดยรวมร้อยละ 0.01 มีวัดจำนวน 238 แห่ง โบสถ์คริสต์จักรจำนวน 20 แห่ง และ มัสยิดจำนวน 5 แห่ง อำเภอที่มีจำนวนวัดมากที่สุดคือ อำเภอตากาลี อำเภอที่มีจำนวนวัดน้อยที่สุดคือ อำเภอชุมตาบง

20. การศึกษา

ปัจจุบันจังหวัดนครสวรรค์แบ่งเขตพื้นที่การศึกษาออกเป็น 3 เขตการศึกษาโดยมีพื้นที่รับผิดชอบดังนี้

20.1 สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครสวรรค์ เขต 1 มีเขตพื้นที่รับผิดชอบ 5 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองนครสวรรค์ อำเภอโกรกพระ อำเภอชุมแสง อำเภอเก้าเลี้ยว และอำเภอพยุหะคีรี

20.2 สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครสวรรค์ เขต 2 มีเขตพื้นที่รับผิดชอบ 5 อำเภอ ได้แก่ อำเภอบรรพตพิสัย อำเภอลาดยาว อำเภอแม่วงก์ อำเภอแม่เปิน และอำเภอชุมตาบง

20.3 สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครสวรรค์ เขต 3 มีเขตพื้นที่รับผิดชอบ 5 อำเภอ ได้แก่ อำเภอหนองบัว อำเภอตาคลี อำเภอท่าตะโก อำเภอไพศาลี และอำเภอตากฟ้า

21. คำขวัญประจำจังหวัดนครสวรรค์

“เมืองสี่แคว แห่มังกร พักผ่อนบึงบอระเพ็ด ปลารสเด็ดปากน้ำโพ”

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับอำเภอพยุหะคีรี

อำเภอพยุหะคีรีในอดีต เป็นเมือง ๆ หนึ่งขึ้นอยู่กับจังหวัดนครสวรรค์ มีหน้าที่เก็บเงินส่วยอากร เดิมเรียกว่า “หัวแดน” หรือ “พยุหะแดน” คำทั้งสองนี้เพี้ยนมาจากคำว่า “หัวแดน” หรือ “พยุหะแดน” เพราะเมืองพยุหะเป็นเขตแดนระหว่างเมืองใหญ่สองเมือง คือ เมืองพระบาง (นครสวรรค์) และเมืองสวรรค์บุรี (ชัยนาท) จากพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ สันนิษฐานได้ว่าเมืองพระบางเป็นเมืองหน้าด่านของอยุธยา เพราะตามตำนานมูลศาสนาวัตสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่ กล่าวว่า “เมื่อพระธรรมคัมภีร์มาถึงพระบางขอวชพระ เจ้าเมืองพระบางว่า ตนเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของอยุธยา เมื่อพระบรมราชาไม่ทรงอนุโมติ พระบางก็ต้องปฏิเสธเช่นกัน ส่วนทางพิษณุโลกพระมหาธรรมราชาที่ 4 ทรงศรัทธาให้สร้างวัดเพื่อบวชภิกษุณิกายใหม่ได้” (ประเสริฐ ณ นคร, 2528: 144-145) ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ตำบลพยุหะเป็นทางเดินของกองทัพโบราณ เป็นทำเลที่มีเขาแก้วและแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นที่พักอย่างดีในสมัยนั้น เมื่อกองทัพเมืองพระบาง (นครสวรรค์) ยกลงมาทางใต้เพื่อไปช่วยอยุธยารบ ก็ได้มาพักทัพที่พยุหะคีรี ส่วนกองทัพจากเมืองสวรรค์บุรีเมื่อยกทัพขึ้นไปทางเหนือก็ได้มาพักที่พยุหะคีรีเช่นกัน ดังนั้นพยุหะคีรีจึงเป็นที่พักของกองทัพทั้งสองฝ่าย ถือว่าเป็นเมืองประจุมพลเหตุเพราะมีเขตแดนติดต่อกับเมืองพระบางและเมืองสวรรค์บุรีนั่นเอง ต่อมาคำว่าเมืองหัวแดนได้เพี้ยนเป็นเมืองหัวแดนมาจนถึงปัจจุบัน

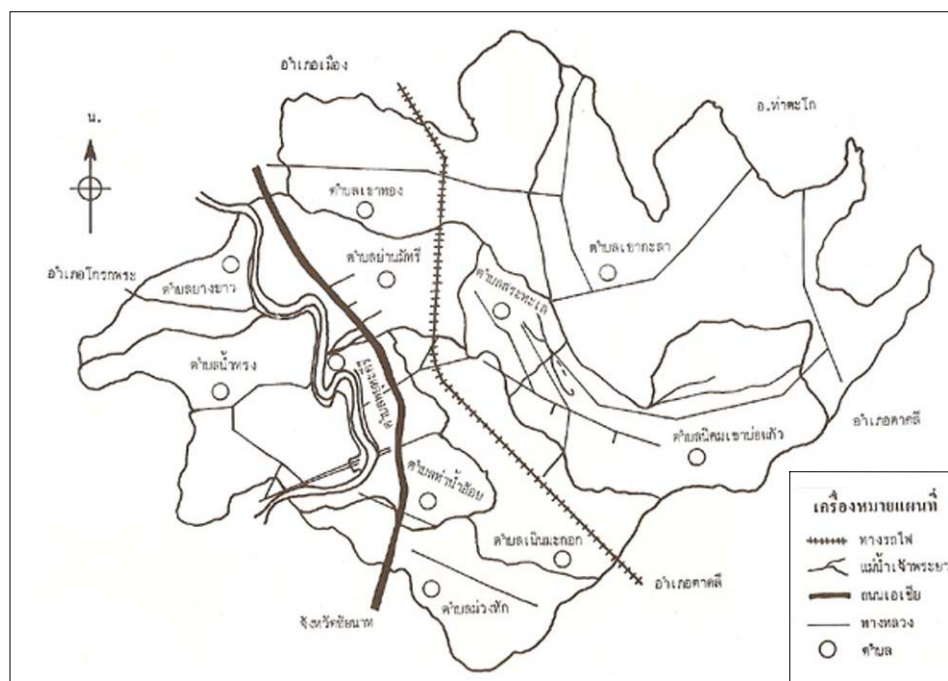
อำเภอพยุหะคีรี ได้รับการประกาศตั้งเป็นอำเภอเมื่อ พ.ศ. 2473 เดิมมีที่ทำการอยู่ข้างวัดพระปรารักษ์เหลือง ตำบลน้ำอ้อย ต่อมาย้ายที่ทำการมาอยู่ที่บ้านสระเศรษฐี ตำบลน้ำทรง และย้ายมาอยู่ที่บ้านคลองบางไทร หมู่ที่ 6 ตำบลพยุหะ ปัจจุบันที่ทำการอำเภอพยุหะคีรีได้ย้ายมาอยู่ ณ บริเวณเชิงเขาตะเกา หมู่ที่ 3 ตำบลตำบลสระทะเล ตั้งแต่วันที่ 27 เมษายน 2541 เป็นต้นมา การที่อำเภอนี้มีชื่อประกอบด้วยคำบาลีสันสกฤตสองพยางค์ คือ พยุหะ กับ คีรี คำว่าพยุหะ แปลว่า ขบวนกองทัพ คำว่า คีรี แปลว่า ภูเขา พยุหะคีรีจึงแปลว่า กองทัพภูเขา หมายถึง

การมีภูเขามากมายนั่นเอง ตามหลักภาษาคำนี้ไม่ต้องประวิสรรชนี (เติมสระอะ) ที่ตัวท้ายของ พยางค์แรก แต่ได้ใช้กันอย่างนี้มานานแล้วและยังไม่มี การแก้ไขให้ถูกต้อง ที่ไม่มี การแก้ไขเพราะ อาจจะเป็นคำนามเข้ากรณียกเว้นได้ เกี่ยวกับการสะกดชื่อของอำเภอพยุหะคีรีไม่สามารถ สืบเรื่องราวได้ว่าใครเป็นผู้ตั้งชื่อนี้ แต่ยอมรับกันว่าเป็นชื่อที่เหมาะสม เพราะฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เจ้าพระยา ตอนเหนือเต็มไปด้วยภูเขาน้อยใหญ่สลับซับซ้อนกันมากมาย ถ้าหากมองดี ๆ แล้ว เบื้องบนจะเห็นภูเขาต่าง ๆ ที่มีลักษณะคล้ายกองทัพที่เคลื่อนพลไปรุกรบ ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่งได้ ทุกขณะ โดยประกอบด้วยภูเขาสูงใหญ่เป็นขุนพลนำทัพอยู่เบื้องหน้า ติดตามด้วยภูเขาสูงเล็ก ลูกน้อยซึ่งเปรียบเสมือนพลทัพและนายกอง ภูเขาอันสลับซับซ้อนนี้ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของ อำเภอพยุหะคีรีอยู่จนทุกวันนี้

1. อาณาเขต

อำเภอพยุหะคีรีมีพื้นที่การปกครองครอบคลุมทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา อาณาเขต ทั้งหมดประมาณ 740.79 ตารางกิโลเมตร หรือ 462,993.75 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 7.72 ของพื้นที่ใน จังหวัดนครสวรรค์ มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอต่าง ๆ ดังนี้ (ภาพที่ 2.2)

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ อำเภอโกรกพระ และอำเภอเมืองนครสวรรค์
ทิศใต้	ติดต่อกับ อำเภอตากาลี จังหวัดนครสวรรค์ และอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ อำเภอท่าตะโก และอำเภอตากฟ้า
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ อำเภอเมืองอุทัยธานี จังหวัดอุทัยธานี

ภาพที่ 2.2 แผนที่อำเภอพยุหะคีรี แสดงอาณาเขตที่ติดต่อกับอำเภอและจังหวัดใกล้เคียง
ที่มา (จังหวัดนครสวรรค์, 2529: 73)

2. ลักษณะภูมิประเทศ

อำเภอพยุหะคีรี มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านตอนกลางอำเภอ ทำให้เกิดที่ราบลุ่มริมแม่น้ำทั้งสองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยา ทางทิศตะวันออกจะเป็นที่ราบสูง และพื้นที่ลาดต่ำลงทางที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตก

3. ลักษณะภูมิอากาศ

โดยปกติอำเภอพยุหะคีรี จะมีอากาศอบอุ่นค่อนข้างร้อน แบ่งฤดูออกได้ 3 ฤดู คือ

3.1 ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม อากาศจะร้อนมากในเขตตอน และร้อนปานกลางในเขตที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

3.2 ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงเดือนกันยายน โดยเฉลี่ยมีฝนตกชุกปานกลาง ฝนตกชุกในที่ลุ่ม และฝนตกน้อยในที่ดอน

3.3 ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงเดือนมกราคม อากาศค่อนข้างหนาวมากในบริเวณใกล้ภูเขา แต่พื้นที่ส่วนใหญ่จะหนาวปานกลาง

เนื่องจากอำเภอพยุหะคีรี เป็นพื้นที่ที่ประกอบด้วยภูเขามากมายจึงทำให้ฤดูร้อนอากาศจะร้อนจัด และเมื่อฤดูหนาวอากาศจะหนาวจัดติดกับท้องที่อื่น ๆ

4. แม่น้ำสำคัญ

แม่น้ำที่สำคัญของอำเภอพยุหะคีรีได้แก่แม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งไหลผ่านตั้งแต่ตำบลยางขาว ตำบลน้ำทรง ตำบลย่านมัทรี ตำบลพยุหะ และตำบลทำนน้ำอ้อย นอกจากนี้ยังมีลำแม่น้ำอีเต็ง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอพยุหะคีรี แม่น้ำทั้งสองนี้มีความสำคัญกับอำเภอพยุหะคีรี เนื่องจากราษฎรส่วนมากของอำเภอนี้ได้อาศัยแม่น้ำในการเพาะปลูกและการสัญจร

5. ลักษณะดิน

ดินในเขตอำเภอพยุหะคีรี เป็นดินที่เกิดจากการสลายตัวของปูนมาร์ล หน้าดินดำ ภายในความลึก 50 เซนติเมตรจากผิวดินพบชั้นสะสมปูนคาร์บอเนต เป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง ดินมีการระบายน้ำดีและอุ้มน้ำได้สูง ดินค่อนข้างตื้น ดังนั้นจึงเหมาะสำหรับใช้ปลูกพืชไร่ เช่น ฝ้าย ข้าวโพด ข้าวฟ่าง และถั่วต่าง ๆ พื้นที่ฝั่งตะวันออกส่วนใหญ่เป็นภูเขาซึ่งประกอบด้วยหินลูกรังและที่ราบระหว่างภูเขาซึ่งพื้นที่ไม่ลาดชัน แต่น้ำฝนในฤดูฝนจะไหลจากเขาลงสู่ที่ราบต่ำระหว่างภูเขา ดังนั้นคุณภาพของดินจึงอาจแตกต่างกันหรือคล้ายกันเป็นหย่อม ๆ แล้วแต่สภาพและระดับสูงต่ำของพื้นดิน ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะปรากฏอยู่ในเขตพื้นที่ฝั่งตะวันออกเป็นส่วนใหญ่ เช่น ในตำบลเขากะลา ตำบลนิคมเขาบ่อแก้ว ตำบลเขาทอง ตำบลเนินมะกอก และตำบลสระทะเล ซึ่งมีเนื้อที่รวมกันประมาณ 347,737 ไร่ หรือร้อยละ 74.16 ของอำเภอพยุหะคีรี

6. ภูเขา

ในท้องที่ของอำเภอพยุหะคีรีมีภูเขากันจำนวนมาก ส่วนมากจะตั้งเรียงกันเป็นทิวแถว และที่กระจัดกระจายออกไปก็มี แต่ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของลำน้ำเจ้าพระยาและลำน้ำอีเต็ง จากการสำรวจภูเขาเล็กภูเขาน้อยที่มีอยู่ประมาณ 40 ลูก เขาแต่ละลูกมีชื่อเรียกต่าง ๆ เช่น เขาพะวง เขาโยง เขาขาด เขาคอก เขาน้อย เขาระเด็น เขานมนาง เขาฝักไถ เขากะลา เขาสรรพโคก เขาแก้ว เขาสรรพลึง เขาสนามชัย เขาฝาสาม เขาฝาสี่ เขารัง เขาเด็กเลี้ยงวัว เขาฝอยทอง เขากำพระ เขาสิงห์ เขากำข่อย เขาแตก เขาสระนางสงฆ์ เขาโคกไม้เดน เขาบ่อพลับ เขากลัน เขาบ่อเหล็ก เขาฤๅษี เขาในภูึก เขากลางนา เขาใบไม้ เขากำเพดาน เขาวิเวท และเขาตะเภา เป็นต้น

7. ป่าไม้

อำเภอพยุหะคีรีมีพื้นที่ป่าสงวนที่เขาสนามชัย ตำบลเขากะลา เนื้อที่ประมาณ 17.77 ตารางกิโลเมตร เป็นป่าไม้เบญจพรรณ

8. แร่ธาตุ

พบแร่เหล็กที่เขاب่อเหล็ก ตำบลนิคมเขاب่อแก้ว นอกจากนี้ยังมีการทำอุตสาหกรรมขนาดย่อม ได้แก่ การดูดยุทรายที่ตำบลย่านมัทรี การย่อยหินที่ตำบลเขาทะเลและตำบลนิคมเขاب่อแก้ว

9. การปกครอง

อำเภอพยุหะคีรีแบ่งการปกครองออกเป็น 11 ตำบล ได้แก่ ตำบลพยุหะ ตำบลเนินมะกอก ตำบลนิคมเขاب่อแก้ว ตำบลม่วงหัก ตำบลยางขาว ตำบลย่านมัทรี ตำบลเขาทอง ตำบลท่าน้ำอ้อย ตำบลน้ำทรง ตำบลเขาทะเล และตำบลสระทะเล มีจำนวนหมู่บ้านทั้งหมด 124 หมู่บ้าน จำนวนบ้าน 12,971 หลังคาเรือน การปกครองอำเภอพยุหะคีรีแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

9.1 การบริหารราชการส่วนภูมิภาค แบ่งการปกครองออกเป็น 11 ตำบล 24 หมู่บ้าน

9.2 การบริหารราชการส่วนท้องถิ่น แบ่งการปกครองออกเป็น 2 เทศบาล 9 องค์การบริหารส่วนตำบล ได้แก่

9.2.1 เทศบาล

- 1) เทศบาลตำบลพยุหะ
- 2) เทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย

9.2.2 องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.)

- 1) องค์การบริหารส่วนตำบลพยุหะคีรี
- 2) องค์การบริหารส่วนตำบลเขาทอง
- 3) องค์การบริหารส่วนตำบลสระทะเล
- 4) องค์การบริหารส่วนตำบลย่านมัทรี
- 5) องค์การบริหารส่วนตำบลยางขาว
- 6) องค์การบริหารส่วนตำบลน้ำทรง
- 7) องค์การบริหารส่วนตำบลเนินมะกอก
- 8) องค์การบริหารส่วนตำบลนิคมเขاب่อแก้ว
- 9) องค์การบริหารส่วนตำบลเขาทะเล

10. ประชากร

จำนวนประชากร ตามทะเบียนราษฎร เมื่อวันที่ 1 มกราคม 2550 มีจำนวน 66,941 คน แบ่งเป็นเพศชาย 32,509 คน เพศหญิง 34,432 คน คิดเป็นสัดส่วนเพศชายต่อเพศหญิง เท่ากับ 1:1.06 ความหนาแน่นของประชากรเฉลี่ย 89.22 คนต่อตารางกิโลเมตร จำนวนบ้าน 15,675 หลังคาเรือน เฉลี่ยประชากร 4.28 คนต่อหลังคาเรือน

11. การคมนาคม

อำเภอพยุหะคีรีมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกทั้งทางบกและทางน้ำ

11.1 การคมนาคมทางบก มีทางหลวงแผ่นดินจำนวน 6 สายเป็นเส้นทางหลักที่เชื่อมระหว่างจังหวัดโดยผ่านอำเภอพยุหะคีรี ทางหลวงชนบทมีจำนวน 13 สายเชื่อมระหว่างตำบลและหมู่บ้านต่าง ๆ ทางรถไฟ มีขบวนรถไฟสายภาคเหนือและกรุงเทพมหานครเดินรถผ่านไปกลับทุกวัน โดยมีสถานีรถไฟที่ตำบลเนินมะกอก และตำบลเขาทอง

11.2 การคมนาคมทางน้ำ มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านตลอดทั้งอำเภอ ทำให้สะดวกต่อการสัญจรไปมาของประชาชนในท้องถิ่น

12. สภาพทางเศรษฐกิจ

สภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปของอำเภอพยุหะคีรี เป็นชุมชนการเกษตรที่มีเส้นทางคมนาคมสะดวก ประกอบกับมีที่ตั้งอยู่ห่างจากจังหวัดนครสวรรค์ประมาณ 27 กิโลเมตร ทำให้ประชาชนสามารถเดินทางไปประกอบอาชีพหรือรับบริการหรือซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคจากตัวเมืองนครสวรรค์ได้สะดวก ดังนั้นสภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปจึงอยู่ในลักษณะเป็นแหล่งผลิตทางการเกษตร และอุตสาหกรรมขนาดย่อม ได้แก่ การดูตทราย การย่อยหิน การเผาอิฐ ยกเว้นในเขตเทศบาลตำบลพยุหะ จะมีลักษณะเป็นตลาดผลผลิตทางการเกษตร มีการการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในกระชังบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ประชาชนส่วนใหญ่ในชุมชนเทศบาลประกอบอาชีพขายสินค้าอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวัน สินค้าผลิตผลทางการเกษตร สินค้าผลิตผลทางการประมงและการเกษตรต่าง ๆ ส่วนอุตสาหกรรมขนาดย่อม ได้แก่ การปั้นหล่อโลหะประเภทพระพุทธรูปและวัตถุมงคลต่าง ๆ การแกะสลักงาช้าง มีสถานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคงเพียงพอแก่การครองชีพ

13. ศาสนา

ประชาชนในอำเภอพยุหะคีรี ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 99 รองลงมา นับถือศาสนาอิสลาม ร้อยละ 0.05 และที่เหลือนับถือศาสนาอื่น ๆ ร้อยละ 0.05 มีวัดจำนวน 42

แห่ง สำนักสงฆ์ 8 แห่ง โบสถ์ศาสนาคริสต์ 1 แห่ง และมัสยิด 1 แห่ง มีพระภิกษุจำนวน 365 รูป สามเณร 17 รูป ประชาชนอยู่ร่วมกันโดยสันติ ไม่มีความขัดแย้งด้านศาสนา (สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์, 2549: 6)

14. การศึกษา

พื้นที่การศึกษาของอำเภอพยุหะคีรี อยู่ในเขตความรับผิดชอบของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครสวรรค์ เขต 1 มีสถานศึกษาระดับก่อนประถมศึกษา จำนวน 37 แห่ง ระดับประถมศึกษา จำนวน 37 แห่ง ระดับมัธยมศึกษา จำนวน 9 แห่ง มีจำนวนนักเรียนระดับก่อนประถมศึกษา จำนวน 862 คน ระดับประถมศึกษา จำนวน 3,506 คน และระดับมัธยมศึกษา จำนวน 1,822 คน มีจำนวนครูประจำการที่สอนระดับก่อนประถมศึกษา จำนวน 45 คน ระดับประถมศึกษา จำนวน 216 คน และระดับมัธยมศึกษา จำนวน 135 คน (จังหวัดนครสวรรค์, 2549: ออนไลน์)

15. การสาธารณสุข

สถานบริการสาธารณสุขที่มีที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอพยุหะคีรี มีจำนวน 15 แห่ง โดยเป็น โรงพยาบาลประจำอำเภอ 1 แห่ง โรงพยาบาลจิตเวช จำนวน 1 แห่ง และสถานีอนามัยประจำตำบล จำนวน 13 แห่ง

16. คำขวัญประจำอำเภอพยุหะคีรี

“สามหลวงพ่อศักดิ์สิทธิ์ แหล่งผลิตพระเครื่อง นามกระเดื่องช่างฝีมือ เลื่องระบือเกษตรกรรม”

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “กลองยาวในสังคมและวัฒนธรรมชาวนครสวรรค์” ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถแบ่งงานวิจัยต่าง ๆ ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกลอง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการละเล่นพื้นบ้าน สรุปได้ดังนี้

1. งานวิจัยที่เกี่ยวกับกลอง

รณชิต แม้นมาลัย (2536: 197-210) ได้ศึกษาเรื่อง กลองหลวงล้านนา: ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตและชาติพันธุ์ เป็นงานวิจัยที่ศึกษาวิเคราะห์บทบาทและสถานภาพของกลองหลวงในปัจจุบันรวมถึงพัฒนาการของกลองหลวงทั้งทางด้านรูปแบบโครงสร้างของกลอง

และด้านระบบเสียง กลุ่มตัวอย่างเป็นแหล่งกลองหลวงในเขตจังหวัดลำพูนและจังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า กลองหลวงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของชาวยองในจังหวัดลำพูน โดยสังเกตได้จากพัฒนาการของกลองหลวงจากกลองหลวงสมัยดั้งเดิม ได้มีการพัฒนาเป็นลำดับขั้นโดยชาวยอง จนเป็นที่นิยมแพร่หลายในเขตล้านนาปัจจุบัน และชาวยองในจังหวัดลำพูนก็ยังคงมีบทบาทสำคัญในการสร้างกลองหลวง ศูนย์กลางของการสร้างกลองหลวงอยู่ที่วัดสุวรรณวิหาร ตำบลนครเจดีย์ อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน และช่างที่สร้างกลองหลวงก็สืบทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษชาวยองของตน พัฒนาการของกลองหลวงแบ่งออกได้เป็น 3 สมัย ซึ่งแต่ละสมัยมีรูปแบบและโครงสร้างที่แตกต่างกันคือ กลองหลวงสมัยดั้งเดิม (ประมาณ พ.ศ.2345-2427) มีหน้ากลองกว้างประมาณ 18 นิ้ว มีความยาวประมาณ 148 นิ้ว ใช้เกวียนล้อต้นเป็นพาหนะในการขนย้าย กลองหลวงสมัยหนานหลวง (ประมาณ พ.ศ.2428-2495) มีหน้ากลองกว้างประมาณ 20-25 นิ้ว มีความยาวประมาณ 135-145 นิ้ว ใช้เกวียนที่มีล้อเป็นซี่ทำจากไม้เป็นพาหนะในการขนย้าย กลองหลวงสมัยปัจจุบัน (ประมาณ พ.ศ.2496-ปัจจุบัน) มีหน้ากลองกว้างประมาณ 26-28 นิ้ว มีความยาวประมาณ 130-135 นิ้ว นอกจากนี้ยังมีกลองขนาดใหญ่พิเศษ มีหน้ากลองกว้าง 40 นิ้ว และมีความยาวถึง 207 นิ้ว สร้างขึ้นมาเพื่อแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่เท่านั้น กลองหลวงสมัยปัจจุบันใช้ล้อเลื่อนที่ทำจากล้อรถยนต์เป็นพาหนะในการขนย้าย กลองหลวงเมื่อสร้างเสร็จแล้วจะถือว่ากลองหลวงเป็นสมบัติของวัดและหมู่บ้านนั้น เสียงของกลองหลวงประกอบด้วย “เสียงหน้า” และ “เสียงลูกปลาย” กลองหลวงสมัยดั้งเดิมมีเสียงหน้าและเสียงลูกปลายที่ตั้งเป็นเวลานาน กลองหลวงในสมัยหนานหลวงได้พัฒนาให้มีเสียงลูกปลายที่ตั้งซ้อนกัน 2 ครั้ง เสียงกลองหลวงในสมัยปัจจุบันมีเสียงหน้าและเสียงลูกปลายที่สั้นกว่า ทิศทางของเสียงกลองหลวงที่ได้ยินชัดเจนที่สุดคือเสียงทางกันกลอง กลองหลวงล้านนาได้รับการพัฒนาด้านรูปแบบและระบบเสียงไปตามความนิยมของแต่ละยุคสมัย แต่กลองหลวงก็ยังคงรักษาบทบาทและหน้าที่ในวิถีชีวิตของชาวยองหรือชาวล้านนาอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็เครื่องมือสื่อสารเพื่อแจ้งข่าวคราวแก่สมาชิกของชุมชนนั้น ๆ เป็นเครื่องดนตรีที่ใช้ตีประกอบกระบวนพ็อนกระบวนแห่ โดยใช้ประสมกับเครื่องดนตรีพื้นเมืองชนิดอื่น หรือเป็นเครื่องไทยทานที่สร้างขึ้นมาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เป็นต้น นอกจากนี้ กลองหลวงยังเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนหรือหมู่บ้านกับวัดอย่างชัดเจน

ธำมู คงอิม (2539:137-140) ได้ศึกษาเรื่อง วิเคราะห์หน้าทับตะโพนและกลองตัดของเพลงชุดโหมโรงเย็น เป็นงานวิจัยที่ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบของกระบวนจังหวะหน้าทับของตะโพนและกลองตัดที่ใช้บรรเลงประกอบอยู่ในเพลงชุดโหมโรงเย็นที่กรมศิลปากรได้บันทึกไว้เป็น

โน้ตสากลฉบับรวมเครื่อง (score) พ.ศ. 2473 ซึ่งประกอบด้วยเพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ รวม 19 เพลง ผลการศึกษาพบว่า เพลงชุดโหมโรงเย็นเป็นบทเพลงที่เรียงร้อยไว้ซึ่งบทเพลงชั้นสูงอย่างมีระเบียบแบบแผนมาแต่โบราณ เสียงเพลงในชุดโหมโรงเย็นเปรียบเสมือนเป็นการสื่อสารกันระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า หรือมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเอง ตะโพนและกลองทัดเป็นเครื่องดนตรีที่มีแบบแผนในการบรรเลงอย่างมีระบบ สืบทอดกันมาเป็นเวลานานับ 100 ปี โดยศิลปินได้ประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้บรรเลงประกอบงานพิธีกรรมและประกอบการแสดงมหรสพ ตะโพนและกลองทัดเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงประกอบและกำกับจังหวะควบคู่ไปกับทำนองเพลงในเพลงชุดโหมโรงเย็น และมีความสอดคล้องกลมกลืนกันอย่างเหมาะสม รูปแบบของกระสวยจังหวะหน้าทับที่ใช้ตีประกอบในเพลงโหมโรงเย็นมี 2 รูปแบบคือ รูปแบบหน้าทับเฉพาะแบบวน และรูปแบบหน้าทับเฉพาะแบบไม่วน นอกจากนี้ยังพบว่า นักดนตรีไทยมีความเชื่อและให้ความเคารพบูชาตะโพนว่าเป็นเครื่องดนตรีที่เป็นของสูง เป็นตัวแทนและเป็นสัญลักษณ์ของเทวดาที่มีชื่อว่า “พระประคนธรรพ หรือนารทมุณี” ซึ่งเป็นครูเฒ่าของคณธรรพซึ่งเป็นเทวดาที่มีความสามารถในการดนตรีและเป็นครูผู้ทรงศิลป์ ดังนั้นจึงมักจะนำผ้าขาวมาพันห่อรัดอกตะโพน เสมือนหนึ่งว่าเป็นผู้ทรงศิลป์ที่มีความบริสุทธิ์ปราศจากกิเลสและเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง ในการเคารพบูชาครูดนตรีไทย ตะโพนถูกจัดให้อยู่บนหิ้งบูชาในระดับเดียวกับศิรชะครุ เช่น พระประคนธรรพ

ณรงค์ สมิทธิธรรม (2541: 183-186) ได้ศึกษาเรื่อง วงตกลีง: ดนตรีแห่ในวิถีชีวิตของชาวลำปาง เป็นงานวิจัยที่ศึกษาศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ และสถานภาพของวงตกลีงที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวลำปาง ประวัติความเป็นมา เครื่องดนตรี การประสมวง และการวิเคราะห์ คีตลักษณ์ โดยมีพื้นที่ศึกษาในจังหวัดลำปาง ผลการศึกษาพบว่า วงตกลีงเป็นวงดนตรีที่มีบทบาทในการแห่หน้าขบวนและประโคม ในพิธีกรรมทางพุทธศาสนาและงานมงคล เป็นวงดนตรีที่ได้รับอิทธิพลจากวงปัญจดุริยางค์ของอินเดีย เครื่องดนตรีของวงตกลีงประกอบด้วย แน 2 เลากลอง 2 แบบ คือ กลองตะหลดปด และกลองแหว ซ้อง 2 ใบ สว่า (ฉาบใหญ่) 1 คู่ และสัง 1 คู่ เครื่องดนตรีส่วนใหญ่เป็นของวัด นักดนตรีเป็นชาวบ้านที่มาบรรเลงให้โดยไม่คิดค่าจ้าง เพราะมีความเชื่อว่าการบรรเลงดนตรีให้วัดเป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง ลักษณะของดนตรีวงตกลีง มีระบบเสียงแบบ 7 เสียงแบ่งเท่า ลักษณะของบันไดเสียงเป็นแบบโหมดเสียงเฉพาะตัว เพลงที่ใช้บรรเลงมี 2 เพลง คือ เพลงแห่ตกลีงกับเพลงแห่ดำหัว ทั้งสองเพลงมีจังหวะซ้ำ มีโหมดเสียงเป็นแบบ 6 เสียง โดยมีการย้ายโหมดเสียงแบบที่เรียกว่าเมทาโบล จากสภาพเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันได้เกิดการเปลี่ยนแปลงเสื่อมถอย เพลงแห่ดำหัวมีสลาแนบบรรเลงเพลงนี้ได้เพียง 3 คน ส่วนเพลงแห่ตกลีง สลาแนบส่วนมากไม่สามารถบรรเลงได้ครบทุกท่อน บางครั้งวงตกลีงบรรเลงแห่โดยใช้

ฮ่อง กลอง สว่า และสิ่ง ไม่มีแนวดำเนินทำนองให้ และบางแห่งใช้แถบบันทึกเสียงเปิดบรรเลงแทนวงดนตรีจริง

นิรันดร์ ภักดี (2544: 252-258) ได้ศึกษาเรื่อง วงตั้งโนง: กรณีศึกษาในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และลำพูน เป็นงานวิจัยที่ศึกษาพัฒนาการของประวัติความเป็นมาและบทบาทของวงตั้งโนงในสังคมของชาวล้านนา เครื่องดนตรีและการประสมวง และวิเคราะห์แนวดำเนินทำนองแนวดำเนินจังหวะ และความสัมพันธ์ระหว่างทำนองและจังหวะ ผลการศึกษาพบว่า วงตั้งโนงมีประวัติความเป็นมาตั้งแต่สมัยพญามังราย และมีพัฒนาการต่อเนื่องมาจนถึงสมัยพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ซึ่งสมัยนั้นมีการปรับปรุงพัฒนารูปแบบเป็นวงตั้งโนงที่สมบูรณ์ และใช้ในบทบาทที่ชัดเจนจนถึงปัจจุบัน บทบาทของวงตั้งโนงมีบทบาทในการบรรเลงเป็นพุทธบูชา บทบาทสำหรับประกอบกรแห่ บทบาทสำหรับประกอบการฟ้อน การประชาสัมพันธ์ การเป็นสัญลักษณ์ของล้านนา การประกวดวงตั้งโนง บทบาทในด้านธุรกิจ การท่องเที่ยว บทบาทในการจัดเทศกาลสังคม และเป็นการจัดระเบียบสังคม เครื่องดนตรีและการประสมวงพบว่าประกอบด้วย กลองแหวก กลองตะหลดปด ฆ้องอู้ย ฆ้องโหย่ง สว่า แนน้อย และแนหลวง การประสมวงของเครื่องดนตรีเน้นความสำคัญของความสัมพันธ์ของเสียงดนตรีทั้งวง คือ กลองแหวกกับฆ้องอู้ย ฆ้องอู้ยกับฆ้องโหย่ง และกลองตะหลดปดกับฆ้องโหย่ง แนวดำเนินทำนองและแนวดำเนินจังหวะพบว่าโครงสร้างทำนองวงตั้งโนงบรรเลงเพลงแห่แห่งหลวง แนน้อยมีพิสัยกว้างกว่าแนหลวง รูปร่างทำนองเป็นรูปฟันปลา มีทิศทางเคลื่อนที่จากศูนย์กลางเสียงผ่านโน้ตรองอื่น ๆ มีการแปรทำนองจากเพลงปราสาทไหว แนวดำเนินทำนองเป็นกลุ่มเสียงเฉพาะตัว แนน้อยและแนหลวงมีความสัมพันธ์กันคือ การเลียนการเคลื่อนที่ทิศทางเดียวกันและการเคลื่อนที่ตรงกันข้ามกัน องค์จังหวะแห่ตั้งโนงและกระสวนจังหวะประกอบด้วย องค์จังหวะนำ องค์จังหวะหลัก และองค์จังหวะลงจบ มีอัตราจังหวะ $\frac{4}{4}$ เป็นหลัก

ประเสริฐ เล้ารัตนอารี (2546: 88-90) ได้ศึกษาเรื่อง ความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมการทำกลอง: กรณีศึกษาหมู่บ้านปากน้ำ ตำบลเอกราช อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง ผลการศึกษาพบว่า ประวัติความเป็นมาของการทำกลองในหมู่บ้านปากน้ำ แบ่งออกเป็น 3 ยุค คือยุคแรกเริ่มเมื่อ พ.ศ. 2475 โดยมีนายเพิ่ม ภูประดิษฐ์ เป็นผู้บุกเบิก ยุคที่สอง นายหงส์ฟ้า หดย้อย เป็นผู้พัฒนาและสร้างชื่อเสียงมาสู่หมู่บ้านปากน้ำ ยุคที่สาม เป็นยุคยั่งยืน มีการสืบทอดการผลิตและการขยายวงการผลิตกว้างออกไป ทำให้ชาวบ้านปากน้ำส่วนใหญ่หาเลี้ยงชีพด้วยการทำกลองและขายกลอง ความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมของหมู่บ้าน พบว่ามีการสร้างความเข้มแข็งอยู่ในระดับที่ยั่งยืนทั้ง 4 ด้านคือ ด้านเศรษฐกิจ ผู้ทำกลองมีรายได้โดยตรงจากการผลิตและ

จำหน่ายกลอง อยู่ในระดับที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ด้านสังคม ชาวบ้านปากน้ำมีการพบปะทางสังคม มีการไปมาหาสู่แลกเปลี่ยนความรู้และให้คำปรึกษาต่อกัน ด้านจิตวิญญาณ มีการจัดงานพิธีไหว้ครูกลอง โดยเป็นการรวมตัวกันของผู้ทำกลองทุกคนครบถ้วนซึ่งให้เห็นถึงการมีความเชื่อในสิ่งที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือในวัฒนธรรมกลอง ด้านการปกครองมีการจัดประชุมกลุ่มในการผลิตกลอง ซึ่งนำไปสู่การร่วมมือในด้านการจัดจำหน่าย การควบคุมราคากลางของกลองแต่ละชนิด

ศุภกิจ สุบินมิตร (2547: 122-134) ได้ศึกษาเรื่อง กลองกันยาว: เครื่องดนตรีชาวไทใหญ่ในอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผลการศึกษาพบว่า สังคมวัฒนธรรมของชาวไทใหญ่ใช้กลองกันยาวทั้งในงานประเพณี การละเล่นพื้นบ้าน และใช้ประกอบการฟ้อนต่าง ๆ นอกจากนั้นยังถูกนำไปใช้ในสังคมอื่น ๆ เช่นในสังคมและวัฒนธรรมชาวล้านนาด้วย การสร้างกลองกันยาวถูกสร้างขึ้นจากช่างหรือที่เรียกว่า “สล่า” ลักษณะหรือรูปร่างของกลองคล้ายแก้วไวน์ ประกอบด้วย 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนโหนดกลองและส่วนก้นกลอง ขนาดของกลองกันยาวขึ้นอยู่กับหน้ากลอง หากหน้ากลองมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางกว้าง ส่วนก้นกลองก็ต้องยาวตามไปด้วย โดยทั่วไปแล้วกลองกันยาวมี 3 ขนาดคือ ขนาดเล็ก มีเส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ 8.5-10 นิ้ว ขนาดกลางมีเส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ 10-10.5 นิ้ว ขนาดใหญ่ มีเส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ 10.5-15 นิ้ว กลองกันยาวสามารถใช้เล่นประสมกับเครื่องประกอบจังหวะอื่น ๆ และมีชื่อเรียกว่า “วงกลองกันยาว” ประกอบด้วยเครื่องดนตรี 3 ชนิดคือ มอญเครื่อง ชิง และแซง ใช้สำหรับจำติดที่หน้ากลองเพื่อถ่วงหน้ากลองให้มีเสียงดังตามต้องการ มีทำนองเพลงในการตีกลองกันยาวอยู่ 3 ทำนอง โดยถือว่าเป็นทั้งแบบฝึกหัดและทำนองเพลงที่ใช้ในการแสดง ประกอบด้วยทำนองเพลงเป่ยุบ ทำนองเพลงลอลแล และทำนองเพลงฮ่างสัตว์ ในด้านการสร้างทำนองเพลงในกลองกันยาว เริ่มจากการใช้กระสวนจังหวะพื้นฐาน และการดัดแปลงหรือพัฒนากระสวนจังหวะพื้นฐานที่มีอยู่ โดยอาศัยประสบการณ์และทักษะของผู้ตีกลองเพื่อทำให้เกิดกระสวนจังหวะใหม่และนำกระสวนจังหวะที่มีอยู่และถูกพัฒนาแล้วมาเรียงให้เกิดเป็นประโยคใหม่ที่ยาวขึ้น เพื่อทำให้เกิดเป็นทำนองเพลง ขึ้นมาโดยยังคงรักษารูปแบบของทำนองเพลงพื้นฐานเดิมไว้ด้วย

2. งานวิจัยที่เกี่ยวกับการละเล่นพื้นบ้าน

พันทิพา สิงห์ชูจิต (2539: 343-347) ได้ศึกษาเรื่อง การแสดงพื้นบ้านอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ เป็นงานวิจัยที่ศึกษาการแสดงพื้นบ้านที่อำเภอ พยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ระหว่าง พ.ศ.2538 ถึง พ.ศ.2539 โดยเน้นประวัติ บทบาท การจัดการ การรำ และ

เลือกศึกษา เดินกำรำเคียว รำวงประกอบบท และรำกลองยาว ซึ่งมีการรำ เป็นส่วนสำคัญ การวิจัยนี้ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์ศิลปินพื้นบ้านและผู้ทรงคุณวุฒิ การสังเกต การแสดงสด วิดีทัศน์ ภาพถ่าย และเทปตลับที่บันทึกการแสดง ตลอดจนการฝึกหัดด้วยตนเอง จากศิลปินพื้นบ้าน ผลการศึกษาพบว่า การแสดงพื้นบ้านอำเภอพยุหะคีรี เกิดจากการรวมหมู่ เล่นกันขณะพักผ่อนระหว่างการทำงาน ในสมัยก่อนเป็นการร้องเพลงอย่างเดียว ต่อมามีการรำ ประกอบการร้อง และได้พัฒนามาเป็นการแสดงประเภทหนึ่งที่แยกกลุ่มผู้ชมออกจากผู้แสดง การแสดงพื้นบ้านมีบทบาทในการเป็นเครื่องบันเทิง เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม เป็นสื่อในการ ประทับสังสรรค์ การสื่อสาร การให้การศึกษา และเป็นอาชีพอีกด้วย การแสดงพื้นบ้านที่ค้นพบจาก อดีตถึงปัจจุบันมี 14 ชนิด คือ 1.เพลงดำนานา 2.เพลงเกี่ยวข้าว 3.เพลงฮินเลเล 4.เพลงพวงมาลัย 5.แห่นางแมว 6.เพลงโกลกแป้ง 7.เพลงสังนาค 8.เพลงพิชฐาน 9.เพลงข้าเจ้าโลม 10.เพลงเข้าผี เขียวผี 11.เพลงระบำบ้านไร่ 12.เดินกำรำเคียว 13.รำวงประกอบบท 14.รำกลองยาว ปัจจุบัน เหลือเพียง 9 ชนิด ยกเว้นชนิดที่ 1-5 ผู้แสดงมี 2 ประเภท คือ ผู้แสดงสมัครเล่นและผู้แสดงอาชีพ กลุ่มสมัครเล่นมีพบที่ตำบลเขาทอง ตำบลสระทะเล ตำบลเขาทะลุ และตำบลม่วงหัก กลุ่มอาชีพ มีพบที่ตำบลพยุหะ หน่วยงานของรัฐได้มีส่วนสนับสนุนเพื่อการอนุรักษ์ ส่งเสริม และเผยแพร่ ในวงกว้าง นอกเขตอำเภอพยุหะคีรีจึงเกิดการแข่งขัน การปรับปรุงการแสดง และการสืบทอด อีกทั้งยังบรรจุในหลักสูตรของสถานศึกษาระดับต่าง ๆ ในจังหวัดนครสวรรค์ ปัจจุบันผู้แสดง บางส่วนได้ปรับปรุงรูปแบบการแสดงให้แตกต่างไปจากของเดิม

กฤษณา แสงทอง (2540: 164-167) ได้ศึกษาเรื่อง เพลงปฏิพากย์: วัฒนธรรมดนตรี และภาพสะท้อนสังคมของชาวตำบลเขาทอง อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ผลการศึกษา พบว่า เพลงปฏิพากย์ของชาวตำบลเขาทอง อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท ตามโอกาสของการเล่นเพลง คือ ประเภทเพลงปฏิพากย์ที่ร้องเล่นในเทศกาลสงกรานต์ ได้แก่ เพลงพิชฐาน เพลงข้าเจ้าโลม และเพลงระบำบ้านไร่ ประเภทเพลงปฏิพากย์ที่ร้องเล่น ในงานรื่นเริงทั่วไป คือ เพลงข่อย ประเภทเพลงปฏิพากย์ที่ร้องเล่นเมื่อทำงานร่วมกัน ได้แก่ เพลงเดินกำรำเคียว เพลงเกี่ยวข้าว และเพลงโกลกแป้ง ในการศึกษาครั้งนี้ได้ศึกษารายละเอียด ของเพลงต่าง ๆ ข้างต้นในเรื่องขององค์ประกอบของเพลงพื้นบ้าน รวมทั้งได้ศึกษาวิเคราะห์ถึง รูปแบบทางดนตรีของแต่ละเพลง แนวการวิเคราะห์รูปแบบทางดนตรีพบว่ามียุทธวิธีที่ใช้สร้าง ทำนองเพลงในแต่ละเพลงไม่มากนัก คือ ตั้งแต่ 3 เสียง ถึง 6 เสียง และในบางเพลงพบกลุ่มเสียง 5 เสียง ที่เรียกว่ากลุ่มเสียงเพนทาโทนิค อัตรากังหระของเพลงเป็นกังหระอิสระและคงที่ พื้นผิว เป็นพื้นผิวเดียวที่มีการร้องสลับเป็นช่วง ๆ รูปแบบของเพลงปฏิพากย์ส่วนใหญ่เป็นเพลงท่อนเดียว

ซึ่งบางครั้งมีการร้องล้อสลับและมีการร้องซ้ำเสียงหลาย ๆ เสียง ผลการศึกษาในเรื่องภาพสะท้อนของเพลงปฏิพากย์ของชาวบ้านตำบลเขาทอง สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อที่มีอิทธิพลมาจากศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อดั้งเดิม รวมทั้งสภาพชีวิต การทำมาหากินและค่านิยมต่าง ๆ บทบาทของเพลงได้เปลี่ยนไปจากเดิม โดยมีปัจจัยมาจากความเจริญด้านเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ เช่น เทคโนโลยีทางการเกษตร เทคโนโลยีทางด้านอุตสาหกรรม เทคโนโลยีทางการสื่อสาร การบันเทิง เทคโนโลยีทางการคมนาคม การศึกษาที่สังคมไทยได้รับอิทธิพลความเจริญด้านต่าง ๆ มาจากตะวันตก รวมทั้งองค์ประกอบของเพลงพื้นบ้าน บทบาทของเพลงในปัจจุบันจึงเปลี่ยนจากสิ่งที่ศิลปินพื้นบ้านเจตนาสร้างสรรค์ให้เป็นสิ่งบันเทิงแก่ชีวิตมาเป็นมรดกทางวัฒนธรรม นำมาแสดงให้ชมเพื่อการอนุรักษ์มากกว่าการเล่นเพื่อความสนุกสนาน เนื้อร้องส่วนใหญ่ เป็นเพียงเนื้อความเดิมที่ได้เคยร้องเล่นกันในอดีต เป็นเนื้อความที่คงเหลือไว้จากความทรงจำของพ่อเพลงและแม่เพลงที่อยู่ในวัยชราแทบทั้งสิ้น นอกจากนี้การเล่นในปัจจุบันส่วนใหญ่มีเล่นเฉพาะโอกาสที่ได้รับเชิญไปแสดง ดังนั้นการสร้างสรรค์เพลงแทบจะไม่มี มีเพียงการจดจำของเก่ามาว่ากันเท่านั้น โดยนับวันผู้เป็นพ่อเพลงแม่เพลงจะเหลือน้อยลง ผู้สืบทอดก็มีจำนวนน้อยลงเช่นกัน จึงทำให้มองเห็นแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของเพลงปฏิพากย์ของชาวบ้านเขาทองในอนาคตว่า เป็นเพียงวัฒนธรรมเพลงพื้นบ้านที่บอกวิถีชีวิตเกี่ยวกับการละเล่นและสันตนาการของชาวบ้านเขาทองในอดีตเท่านั้น

จากการศึกษางานวิจัยเรื่องต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยทุกคนใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ และใช้กระบวนการทางมานุษยวิทยาเป็นพื้นฐานในการเก็บรวบรวมข้อมูล ก่อนจะวิเคราะห์ข้อมูลด้วยศาสตร์ทางมานุษยวิทยาและศาสตร์ในสาขาที่เกี่ยวข้องเช่น ดนตรีวิทยา สังคมวิทยา นาฏศิลป์ เป็นต้น ศาสตร์ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเหล่านี้เป็นกรอบในการคิดเพื่อนำไปประกอบการตัดสินใจ วิเคราะห์ และสรุปผลลักษณะทางด้านดนตรีในการวิจัยครั้งนี้ให้ได้ตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้